

ลิลิตอเหินา: การศึกษาเชิงประวัติและลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ ในฐานะวรรณคดีลิลิต *

ธานีรัตน์ จัตตะศรี **

บทคัดย่อ

ลิลิตอเหินาเป็นวรรณคดีที่เขียนอยู่ในสมุดไทย ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่แผนกเอกสารโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ บทความนี้มุ่งศึกษาคุณสมบัติที่แต่ง ผู้แต่ง ที่มาของเรื่อง และวรรณศิลป์ของลิลิตเรื่องนี้ ผลการศึกษาพบว่า ลิลิตอเหินาน่าจะเป็นผลงานของกวีราชสำนักที่แต่งขึ้นในช่วงใดช่วงหนึ่งระหว่างสมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก่อนหน้าที่จะมีบทละครในเรื่องอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ส่วนที่มาของเรื่อง สันนิษฐานว่าเรื่องลิลิตอเหินาใช้บทละครในเรื่องอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 เป็นหลักในการประพันธ์ หรือมีฉะนั้นก็ใช้เรื่องอเหินาฉบับอื่นที่เก่ากว่านั้นเป็นหลักในการประพันธ์ เช่น ฉบับอยุธยา ซึ่งเป็นฉบับเดียวกับที่ฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ใช้เช่นกัน ในด้านศิลปะการประพันธ์ ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีเรื่องนี้สามารถนำเรื่องอเหินามาถ่ายทอดเป็นลิลิตได้อย่างมีศิลปะ ทั้งศิลปะในการใช้รายและโคลง ศิลปะในการเล่นเสียงเล่นคำ ศิลปะในการหลากคำ ศิลปะในการใช้สำนวนโวหาร และศิลปะในการแทรกคำสอนสตรี ลิลิตอเหินาจึงนับเป็นลิลิตเรื่องหนึ่งที่มีคุณค่าทาง

* บทความนี้ได้รับทุนสนับสนุนจาก “ทุนวิจัยोการ” ฝ่ายวิจัย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2558

** หน่วยงานผู้แต่ง: ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, อีเมล: Thaneerat_j@hotmail.com

วรรณศิลป์ และหากพิจารณาจากหลักฐานวรรณคดีที่ปรากฏในขณะนี้ วรรณคดีเรื่องนี้ยังมีคุณค่าทางวรรณคดีในฐานะเป็นลิลิตเรื่องแรกและเรื่องเดียวที่นำเรื่องอิเหนามาแต่งด้วย

คำสำคัญ: ลิลิต, อิเหนา, ประวัตติ, วรรณศิลป์

Lilit Inao: A Study of Its Historical Background and the Literary Value as Lilit *

Thaneerat Jatuthasri **

Abstract

This paper aims to study Lilit Inao, an anonymous literary work, written in a Samut Thai, or a folded paper book, and is now kept in the National Library of Thailand. The purpose of this study is to examine the date of composition of Lilit Inao, the poet, its literary source, and its literary value. The study proposes that Lilit Inao was composed by a court poet between the late Ayuddhaya period to the early Rattanakosin period (the 18th-19th century) before Inao of King Rama II was composed. In addition, the study proposes that the literary source that the poet used to compose Lilit Inao might be either Inao of King Rama I or the earlier version of Inao, which was the same source for the Inao of King Rama I. The study also finds that the poet composed Lilit Inao by using many literary techniques, including using Rai and Khlong appropriately, playing with the sounds in words, repeating words and phrases, using synonyms, using words of imagery and

* This research is funded by the Wichayopakan Research Grant, Research Sector, Faculty of Arts, Chulalongkorn University, for fiscal year B.E. 2558 (2015).

** Affiliation: Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University, E-mail: Thaneerat_j@hotmail.com

metaphor, and artistically inserting didactic content for women. Lilit Inao, therefore, has literary value as Lilit. Furthermore, this work can be considered the first and only Lilit in Thai literature that tells the story of Inao.

Keywords: Lilit, Inao, historical background, literary value

สำนักพิมพ์สกายบุ๊กส์ ฯลฯ การนำเรื่องอิเหนามาถ่ายทอดในรูปแบบวรรณกรรมดังกล่าวนี้ มีทั้งที่นำเสนอเรื่องอิเหนาทั้งเรื่องและที่เลือกนำเสนอเฉพาะตอนใดตอนหนึ่ง เช่น อิเหนาคำฉันท์เลือกประพันธ์ตอนอิเหนาลักนางบุษบาไปถ้ำทอง บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องอิเหนานำเสนอตอนตัดดอกไม้ถวายกริช ตอนไหว้พระเสี่ยงเทียน และตอนบวงสรวงไฉ่ขันท

จากการสำรวจความนิยมเรื่องอิเหนาในรูปแบบวรรณกรรม พบว่านอกจากเรื่องอิเหนาฉบับต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีเรื่องอิเหนาอีกฉบับหนึ่งที่มีลักษณะที่น่าสนใจหลายประการและแสดงให้เห็นความสำคัญของเรื่องอิเหนาที่มีต่อการสร้างเสพวรรณกรรมไทย แต่ยังไม่เป็นที่รู้จักในวงกว้าง นั่นคือเรื่องลิลิตอิเหนา

ลิลิตอิเหนาเขียนอยู่ในต้นฉบับสมุดไทยจำนวน 1 เล่ม ยังมีได้ดีพิมพ์เผยแพร่ เก็บรักษาอยู่ที่แผนกเอกสารโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ ไม่ปรากฏข้อมูลเชิงประวัติ เช่น ผู้แต่ง และยุคสมัยที่แต่ง เนื้อหาของเรื่องเริ่มตั้งแต่ท้าวกะหมังกุหนิงส่งราชทูตไปสู่นางบุษบาให้วิหยาสะกัจฉาถึงอิเหนาลาชายาทั้งสามนางเพื่อไปช่วยศึกที่เมืองดาหา

เมื่อพิจารณาในเบื้องต้นพบว่า ลิลิตอิเหนามีลักษณะสำคัญทางวรรณคดีที่น่าสนใจพิจารณาต่อไปหลายประการ *ประการแรก* ลิลิตเรื่องนี้ถือเป็นวรรณคดีเรื่องอิเหนาสำนวนใหม่ที่เพิ่งค้นพบและยังไม่เป็นที่รู้จัก จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะนำมาศึกษาอย่างละเอียด *ประการที่สอง* เมื่อพิจารณาเนื้อหาของเรื่องลิลิตอิเหนาในเบื้องต้นพบประเด็นที่น่าสนใจว่า เรื่องนี้ไม่ค่อยมีความสอดคล้องกับบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ซึ่งได้รับยกย่องว่าเป็นต้นแบบสำคัญในการประพันธ์เรื่องอิเหนาสำนวนต่าง ๆ มากนัก หากแต่กลับมีความคล้ายคลึงกับบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 อันทำให้เกิดข้อพิจารณาเรื่องยุคสมัยที่แต่งลิลิตเรื่องนี้ว่าน่าจะแต่งขึ้นก่อนฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 หรือไม่ ในประเด็นนี้ หากได้ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องลิลิตอิเหนากับบทละครในเรื่องอิเหนาทั้ง 2 ฉบับดังกล่าวอย่างละเอียด น่าจะช่วยให้พบคำตอบที่ชัดเจนยิ่งขึ้นได้

และ *ประการสุดท้าย* จากการอ่านพิจารณาในขั้นต้นพบว่า ลิลิตอเนหานี้ นับเป็นวรรณคดีลิลิตเรื่องหนึ่งที่มีความไพเราะและมีโวหารที่งดงามทางวรรณศิลป์หลายช่วง ควรจะได้ศึกษาอย่างละเอียดต่อไปเพื่อเข้าใจคุณค่าทางวรรณศิลป์ของวรรณคดีเรื่องนี้ให้แจ่มชัดมากยิ่งขึ้น

ด้วยเหตุที่ลิลิตอเนหา มีลักษณะสำคัญหลายประการที่ควรค่าแก่การศึกษาดังกล่าวข้างต้น ประกอบกับเป็นเรื่องที่ยังไม่เคยมีผู้ศึกษา บทความนี้จึงต้องการที่จะศึกษาลิลิตเรื่องนี้อย่างละเอียด โดยมีคำถามตั้งต้นว่า เรื่องลิลิตอเนหานี้มีความเก่าแก่เพียงใด เป็นผลงานของกวีในยุคสมัยใด มีที่มาจากเรื่องอเนหาฉบับใด และกวีสามารถนำเรื่องอเนหา มาถ่ายทอดเป็นวรรณคดีลิลิตได้อย่างมีวรรณศิลป์เพียงไร ทั้งนี้ ในการค้นหาคำตอบเรื่องยุคสมัยที่แต่งและที่มาของเรื่องลิลิตอเนหา จะศึกษาโดยการเปรียบเทียบเรื่องลิลิตอเนหากับบทละครในเรื่องอเนหาฉบับรัชกาลที่ 1 และฉบับรัชกาลที่ 2 เป็นหลัก เนื่องจากเรื่องอเนหาทั้ง 2 ฉบับนี้ไม่เพียงแต่มีหลักฐานเรื่องยุคสมัยที่แต่งอย่างชัดเจนและมีเนื้อหาส่วนที่ตรงกับเรื่องลิลิตอเนหาอันทำให้สามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้เท่านั้น แต่ทั้ง 2 ฉบับนี้ ยังมีรายละเอียดบางประการที่แตกต่างกัน ดังนั้น การนำมาเปรียบเทียบกับเรื่องลิลิตอเนหาจึงน่าจะช่วยให้ไขปริศนาได้ว่า ลิลิตเรื่องนี้มีความสัมพันธ์กับฉบับใดมากกว่ากัน และน่าจะแต่งขึ้นในยุคสมัยใด

2. วัตถุประสงค์ในการศึกษา

- 1) ศึกษายุคสมัยที่แต่ง ผู้แต่ง และที่มาของเรื่องลิลิตอเนหา โดยเปรียบเทียบกับบทละครในเรื่องอเนหาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 1 และบทละครในเรื่องอเนหาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 2
- 2) ศึกษาวรรณศิลป์ของเรื่องลิลิตอเนหาในฐานวรรณคดีลิลิต

3. ขอบเขตของข้อมูลที่ใช้ศึกษา

เรื่องลิลิตอเหณาฉบับที่ใช้ศึกษาในบทความนี้ คือ เรื่องอเหณาในต้นฉบับ สมุดไทย เลขที่ 616 ตู้ 115 ชั้น 4/3 มัด 216 ซึ่งเก็บรักษาอยู่ที่แผนกเอกสารโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ

บนหน้าปกของต้นฉบับตัวเขียน มีกระดาศบันทึกข้อมูลของต้นฉบับเรียกชื่อวรรณคดีเรื่องนี้ว่า “อเหณา” แต่ในบทความนี้จะเรียกเรื่องนี้ว่า “ลิลิตอเหณา” ตามลักษณะคำประพันธ์ของเรื่อง

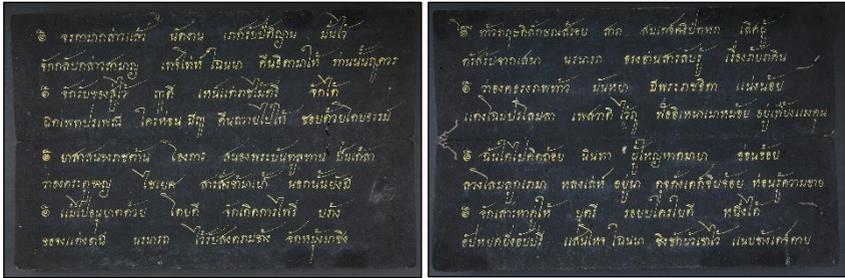
4. ภูมิหลังของเรื่องลิลิตอเหณา

เรื่องลิลิตอเหณามีภูมิหลังด้านลักษณะของต้นฉบับ เนื้อหา และลักษณะคำประพันธ์ดังต่อไปนี้

4.1 ลักษณะของต้นฉบับ

ลิลิตอเหณาเขียนในต้นฉบับสมุดไทยคำจำนวน 1 เล่ม ปัจจุบันมีการจัดทำไมโครฟิล์มแล้ว ต้นฉบับเก็บอยู่ที่แผนกเอกสารโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ ลงทะเบียนอยู่ในหมู่กลอนบทละคร ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง หน้าปกมีกระดาศระบุชื่อและประวัติของต้นฉบับไว้ดังนี้

ชื่อ	อเหณา (พลัด)
เลขที่	เลขที่ 616 ตู้ 115 ชั้น 4/3 มัดที่ 216
ประวัติ	สมบัติเดิมของหอสมุด

ภาพที่ 1. รูปตัวอย่างสมุดไทยเรื่องลิลิตอเนหา

(ที่มา: ภาพจากไมโครฟิล์มเรื่องอเนหา ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เลขที่ 616)

4.2 เนื้อหา

เนื้อหาของเรื่องลิลิตอเนหาเริ่มจับความตั้งแต่ท้าวกะหมิงกุหนิงส่งราชทูตไปสู่ขอ นางบุษบาให้วิหยาสะกัจจนถึงอเนหาลาชาชายทั้งสามนางเพื่อไปช่วยศึกที่เมืองดาหา

ร้อยบทแรกกล่าวว่า ท้าวกะหมิงกุหนิงไม่ยอมฟังคำทัดทานของพระอนุชาทั้งสองที่ห้ามมิให้ทำศึกกับเมืองดาหาเนื่องจากพระอนุชาเกรงว่าจะเป็นศึกใหญ่ แต่ท้าวกะหมิงกุหนิงก็ไม่ยอมฟัง ดังนี้

๑ ส่วนให้ท้าวเชษฐา	ฟังอนุชาทูลทัด	๕ ก็ดำหัดโองการ	ด้วยโวรหารบันชา
เพื่อเวรามาตล	จักถึงผลแก่กาล	ว่าแม้ันหารเรารบ	ปิ่นพิภพดาหา
วงษเทวาเสวยสวรรค	ถึงฉนั้นก็ดี	เหนใช่ข้ออเนหา	จักมาเอาเป่นการ
ด้วยกุบาลเคืองขัด	ต่างตนดัตราญรอน	บอวารณอนิ่ง	ปากบั้นทั้งสองข้าง
ท่อยที่หมางใจหมอง	บปรองดองดั่งคิด	ผิดจักผิดแต่สาม	จักสงครามแต่ตน
ใครบปนผิดด้วย	จักมาช่วยชิงไชย	แต่ฤทธิไกรจรกา	กับเชษฐาล้ำลำ
จักเลิศล้ำใครนั้ก	ภอาหารหักโดยง่าย	เราก็ชายชาตรี	บไพรูภูบาล
คิดสงสารนั้ดา	มาทแม้ันว่าบได้	นางเดียวใช้ลมคิด	เหนชีวิตบคง
แม้ว่าปลงชีวัน	ที่จักบันไลด้วย	ลุ่มอดม้วยเที่ยงธรรม	เว้นแต่ปลันกับข้า

จักรบร้าตามบุญ เกลือกบสูญจักได้ แม้มไปสงคราม ดุบงามฤดี
ถึงชีวิจักม้วย ยอมตามด้วยสายใจ ดุจไม้ใหญ่ร้อยอ้อม ตายเพื่อผลดกค้อม
ลูกล้างลำเอง¹ฯ

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 1-4)

บทสุดท้ายของเรื่องลิลิตโอเหนาจบด้วยโคลงสี่สุภาพ เป็นคำพูดที่โอเหนากล่าวปลอบนางมาหารัศมีและนางสการะวาทิ ในตอนที่โอเหนามาลานางก่อนเดินทางไปช่วยเมืองดาหารบศึกกะหมังกูหนิง ดังนี้

๑ เวราจำพรากให้	จำไกล
จำจากสองสายใจ	ห่างห้อง
อย่าแห่งนี้ในใน	นางนาฏ เรียมเอย
ว่าพี่ไปรักษน้อง	หน่วยน้องนางหนี

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 106)

มีข้อสังเกตว่า ลิลิตโอเหนาเริ่มเรื่องโดยไม่ปรากฏบทไหว้ครูหรือบทเกริ่นนำแสดงวัตถุประสงค์ของการแต่งตามขนบวรรณคดีไทยโดยทั่วไป แต่กลับเริ่มเรื่องโดยเข้าสู่เนื้อหาทันที จึงทำให้สันนิษฐานว่าเนื้อหาของลิลิตโอเหนาน่าจะมีมากกว่านี้ แต่ต้นฉบับคงขาดหายไป นอกจากนี้ การที่ร้ายบทแรกขึ้นต้นว่า “ส่วนไต้ท้าวเชษฐา ฟังอนุชาทูลทัด” ก็ยิ่งแสดงให้เห็นว่าน่าจะมีบทก่อนหน้านี้นี้ที่เป็นคำกล่าว “ทูลทัด” ของพระอนุชาท้าวกะหมังกูหนิง

¹ ในการอ้างอิงบทประพันธ์จากเรื่องลิลิตโอเหนา ผู้วิจัยคงรูปเขียนและตัวสะกดตามต้นฉบับตัวเขียน

4.3 ลักษณะคำประพันธ์

ลิลิตอเนหาประกอบด้วยคำประพันธ์ประเภทร่ายและโคลงแต่งสลับกันที่เรียกว่า “ลิลิต” ชลดา เรื่องรักษ์ลิลิต (2010, 9) อธิบายคำประพันธ์ผสมประเภทนี้ไว้ว่า

คำประพันธ์ผสมที่เกิดจากการแต่งร่ายและโคลงสลับกันนี้ เรียกว่า ลิลิต ซึ่งตามรูปศัพท์แปลว่า การเล่น (สันนิษฐานว่ามาจากคำเดิมว่า ลิลิต) ผู้เขียนสันนิษฐานว่าการเล่นดังกล่าวเกิดจากการต่อสัมผัสหรือเชื่อมสัมผัสระหว่างร่ายกับโคลง หรือระหว่างโคลงกับร่ายให้เนื่องกันไปตลอดทั้งเรื่อง ซึ่งเรียกเป็นคำศัพท์เฉพาะว่า **เข้าลิลิต**

ลิลิตอเนหาใช้ร่ายสุภาพและโคลงสุภาพแต่งผสมกัน ลิลิตเรื่องนี้จึงจัดเป็น “ลิลิตสุภาพ”

ลิลิตอเนหาประกอบด้วยร่ายสุภาพและโคลงสุภาพรวมทั้งสิ้น 79 บท จำแนกเป็นร่ายสุภาพ 19 บท โคลงสองสุภาพ 10 บท และโคลงสี่สุภาพ 50 บท ร่ายและโคลงที่ใช้ในลิลิตเรื่องนี้ได้สรุปไว้ในตารางต่อไปนี้ โดยเรียงตามลำดับที่ปรากฏในเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบดังนี้

ตารางที่ 1 สรุปการใช้ร่ายและโคลงในเรื่องลิลิตอเนหาเรียงตามลำดับตั้งแต่ต้นจนจบตอน

การใช้ร่ายและโคลงในลิลิตอเนหา	
คำประพันธ์	จำนวนบทที่ใช้
ร่ายสุภาพ	1 บท (45 พรรค)
โคลงสองสุภาพ	3 บท
ร่ายสุภาพ	1 บท (18 พรรค)
ร่ายสุภาพ	1 บท (37 พรรค)
ร่ายสุภาพ	1 บท (64 พรรค)
โคลงสี่สุภาพ	8 บท

การใช้รายและโคลงในลิลิตอเหณา	
คำประพันธ์	จำนวนบทที่ใช้
ร่ายสุภาพ	1 บท (63 พรรค)
ร่ายสุภาพ	1 บท (17 พรรค)
ร่ายสุภาพ	1 บท (62 พรรค)
ร่ายสุภาพ	1 บท (34 พรรค)
โคลงสี่สุภาพ	1 บท
โคลงสองสุภาพ	3 บท
ร่ายสุภาพ	1 บท (71 พรรค)
โคลงสี่สุภาพ	6 บท
ร่ายสุภาพ	1 บท (47 พรรค)
ร่ายสุภาพ	1 บท (14 พรรค)
โคลงสี่สุภาพ	7 บท
ร่ายสุภาพ	1 บท (24 พรรค)
ร่ายสุภาพ	1 บท (40 พรรค)
โคลงสี่สุภาพ	11 บท
ร่ายสุภาพ	1 บท (68 พรรค)
ร่ายสุภาพ	1 บท (73 พรรค)
โคลงสองสุภาพ	4 บท
ร่ายสุภาพ	1 บท (72 พรรค)
ร่ายสุภาพ	1 บท (25 พรรค)
โคลงสี่สุภาพ	14 บท
ร่ายสุภาพ	1 บท (70 พรรค)
ร่ายสุภาพ	1 บท (64 พรรค)
โคลงสี่สุภาพ	3 บท

ลักษณะของร่ายสุภาพ โคลงสุภาพ และการเข้าลิลิตในเรื่องลิลิตอเนหา มีดังต่อไปนี้

4.3.1 ร่ายสุภาพในลิลิตอเนหา

ร่ายสุภาพในลิลิตอเนหา มีจำนวนคำสมาธิในแต่ละวรรค คือ วรรคละ 5-6 คำ ร่ายบทที่สั้นที่สุดมี 14 วรรค ส่วนร่ายบทที่ยาวที่สุดมี 73 วรรค ในการรับส่งสัมผัสพบว่า คำสุดท้ายของวรรคมักส่งสัมผัสไปยังคำที่ 2 หรือคำที่ 3 ของวรรคต่อไป นอกจากนี้ ในกรณีที่แต่งร่ายหลายบทติดต่อกัน ยังมีการรับส่งสัมผัสระหว่างบทด้วย คือ คำสุดท้ายของบทส่งสัมผัสไปยังคำที่ 1 หรือคำที่ 2 หรือคำที่ 3 ของวรรคแรกในร่ายบทถัดไป ส่วนโคลงสองสุภาพที่ปิดท้ายร่ายสุภาพเมื่อจบเนื้อความในแต่ละบท พบว่าส่วนใหญ่มีได้ใช้ คำเอกคำโทตรงตามแบบแผนของโคลงสองสุภาพ มีร่ายสุภาพเพียงบทเดียวที่ลงท้ายบทด้วยโคลงสองสุภาพที่ใช้คำเอกคำโทตรงตามแบบแผน

ในที่นี้จะยก ร่ายสุภาพ จากเรื่องลิลิตอเนหา มาเป็นตัวอย่าง 1 บท ดังนี้

แผนผังร่ายสุภาพ (Uppakitsinlapasan 2001, 419)

๐ ๐
 ๐
 ๐ (๐ ๐) ๐

ตัวอย่างร่ายสุภาพในลิลิตอเนหา

๐ *ขณนั้นฝ่ายอำมาตย์ จำทูลราชโองการ ครั้นภูบาลคลาไคล ก็รีบไปศาลา*
บอกเสนาทันใด แจ้งโดยในบันชา ตมหงภาเข้าเฝ้า นอบน้อมเกล้าคมคัล
ทูลธรรมธรรมิราช ตามปรพาคบันชา แจ้งกิจาทุกปรการ แล้วถวายสารทันใด
แต่พระบาทท่านไ้ ปั้นเกล้าธรรณี ๐

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 51)

โคลงสองสุภาพที่ลงท้ายร้ายสุภาพจากเรื่องลิลิตโอเหนาตามตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นนี้ มีจำนวนคำในแต่ละวรรคและการรับส่งสัมผัสตรงตามแบบแผน แต่ใช้คำเอกคำโทไม่ตรงตามกฎเกณฑ์ คือ วรรค “แล้วถวายสารทันใด” ซึ่งเป็นวรรคแรกของโคลงสอง ไม่ปรากฏคำเอกและคำโทตรงตำแหน่ง 2 คำสุดท้ายของวรรค

มีข้อสังเกตว่า ลักษณะของร้ายสุภาพที่ไม่เคร่งครัดเรื่องคำเอกคำโทในโคลงสองสุภาพที่ใช้ลงท้ายร้ายนี้ พบในวรรณคดีหลายเรื่องที่ตั้งในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น ลิลิตพระลอสมัยอยุธยาตอนต้น ลิลิตเพชรมงกุฎสมัยธนบุรี และลิลิตศรีวิชัยชาติกสมัยรัชกาลที่ 1 ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างร้ายสุภาพในลิลิตพระลอ

.....	มลักเห็นโฉมปู่เจ้า	แปรรูปเฝ้าหงอกสวาว	คิ้วขมวดตาเผือก
กลับตระเล่อกเป่นบ่าว	พืงมล่าวโฉมกล้องแกล้ง	งามอรธรแก้งโงงเเอง	ทรงลักเลงเสสรวล
สคราญครวญงามถนัด	รบัดเป่นกลางแก	ตระแทนรูปลักษณดี	มีมารยาทเลี่ยมสาร
สองถวายสการบูชา	อันแต่มาทุกสิ่ง	<u>จึงทูลสารสองไ้</u>	<u>สองราชกัมกราบไว้</u>
<u>พระบาทเจ้ากุมมา</u>	ฯ		

(Lilit Phra Lo 1971, 22)

ตัวอย่างร้ายสุภาพในลิลิตศรีวิชัยชาติก

.....	ฝูงคนนางสดับ	รับวโรงการธิราช	ซ้องอภิวาทแล้วลา
สู่คฤหาแห่งตน	บัดบวงบนเทเวศ	สรรพรเครื่องวิเศษบูชา	สุคันธาดวงมลาย
ตั้งประณิธานปรารถนา	โอรสาสายสวาท	<u>จวบตรีมาสล่วงไป</u>	<u>ลักนางหนึ่งไปได้</u>
<u>ลูกน้อยในครรภ์</u>	ฯ		

(Wannakhadi Chao Phraya Phra Khlang (Hon) 1990, 165)

4.3.2 โคลงสองสุภาพในลิลิตอเนหา

โคลงสองสุภาพในลิลิตอเนหา มีจำนวนคำและการรับส่งสัมผัสตรงตามแบบแผนโคลงสองสุภาพ และไม่นิยมใช้คำสร้อย ส่วนการใช้คำเอกคำโทพบว่าส่วนใหญ่ใช้ตรงตามกฎเกณฑ์ โดยบางแห่งใช้คำตายแทนคำเอก มีเพียง 3 บทที่คำเอกคำโทไม่ตรงตามแบบแผน ต่างจากโคลงสองสุภาพที่อยู่ท้ายร้อยสุภาพที่ส่วนใหญ่มักใช้คำเอกคำโทไม่ตรงตามแบบแผนดังได้กล่าวในหัวข้อร้อยสุภาพข้างต้น นอกจากนี้ ในกรณีที่แต่งโคลงสองสุภาพหลายบทติดต่อกัน ยังมีการเชื่อมสัมผัสระหว่างบทด้วย โดยคำสุดท้ายของบทส่งสัมผัสไปยังคำที่ 1 หรือคำที่ 2 หรือคำที่ 3 ของวรรคแรกในบทต่อไป

ในที่นี้จะยกตัวอย่างโคลงสองสุภาพบางบทจากเรื่องลิลิตอเนหา ดังนี้

แผนผังโคลงสองสุภาพ (Uppakitsinlapasan 2001, 388)

┌──────────┐
 ๑ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ (๐ ๐) ๗

ตัวอย่างโคลงสองสุภาพในลิลิตอเนหา

๑ กาม์เพรงดาลซึกให้	คิดแต่ปองจักได้	แก่นท้าวกษัตริ
๑ ภูมิบเชื้อถ้อย	สองกษัตร์หนึ่งหน้อย	เท่าด้วยไยของ
๑ ปองจักไปท่อนคล้อย	เพื่อเสน่หลูกน้อย	หน่อหน้าสงสาร

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 4-5)

4.3.3 โคลงสี่สุภาพในลิลิตอเนหา

โคลงสี่สุภาพส่วนใหญ่ในลิลิตอเนหา มีลักษณะตรงตามแบบแผน ทั้งจำนวนคำ ตำแหน่งคำรับส่งสัมผัส และคำเอกคำโท โดยบางแห่งใช้คำตายแทนคำเอก และมีการใช้คำโทโทษและเอกโทษหลายจุด มีเพียง 1 บทที่มีได้ใช้คำเอกคำโทตามแบบแผน ส่วนการใช้คำสร้อยพบว่า นิยมใช้คำสร้อยท้ายบาทที่สาม ส่วนบาทแรกปรากฏคำสร้อยน้อยมาก

4.3.4 การ “เข้าลิลิต” ในลิลิตโอเหินา

ในการแต่งร่ายและโคลงสลับกันในเรื่องลิลิตโอเหินา พบว่าส่วนใหญ่มีการ “เข้าลิลิต” ต่อเนื่องกันไปตลอดเรื่อง คือ มีการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างร่ายกับโคลงและระหว่างโคลงกับร่ายให้เนื่องกันไปตลอดทั้งเรื่อง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างร่ายกับโคลง

.....	แม้รักขความนิมทา	บยกมาครั้งนี้	ช่วยบุรีดาหา
ชาดวงซาสืบสาย	มีว่าวายชีวี	เปลวอัคคืออย่าเหน	เปนผีตายอย่าดู
ม้วยดินสิ้นฟ้าสู่	ขอได้ไกลกัน ๆ		

๑ ครั้นเสร็จธรรงอ่านสร้อย

สารศรี

โดยยุบลธิบัติ

ถึถ้อย

แจ้งอรรถขัดเคืองทวี

ทวันโทษ นันนา

คิดคำนึงค้อยค้อย

วุ่นเวในใจ

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 43-44)

5. ความสัมพันธ์ระหว่างลิลิตโอเหินากับบทละครในเรื่องโอเหินาฉบับรัชกาลที่ 1 และฉบับรัชกาลที่ 2: ข้อสันนิษฐานเรื่องยุคสมัยที่แต่งและที่มาของเรื่องลิลิตโอเหินา

แม้ว่าจะขาดหลักฐานเรื่องผู้แต่งและยุคสมัยที่แต่งเรื่องลิลิตโอเหินา แต่การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องลิลิตโอเหินากับเรื่องโอเหินาฉบับอื่นที่มีหลักฐานเรื่องยุคสมัยที่แต่งอย่างชัดเจน ก็อาจช่วยไขปริศนาเรื่องช่วงเวลาที่ตั้งแต่งเรื่องนี้ รวมทั้งที่มาของเรื่องโอเหินาที่กวีใช้ในการประพันธ์ได้

เรื่องอิเหนาฉบับสำคัญที่ปรากฏหลักฐานเรื่องผู้แต่งและยุคสมัยที่แต่งอย่างชัดเจน รวมทั้งมีเนื้อหาส่วนที่ตรงกับเรื่องลิลิตอิเหนาอันทำให้สามารถใช้ศึกษาเปรียบเทียบกันได้นั้น มีอยู่ 2 ฉบับ คือ บทละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 และบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2

บทละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 มีเนื้อหาสมบูรณ์ครอบคลุมตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง แต่บทละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 มีต้นฉบับตกทอดมาถึงปัจจุบันเพียง 6 ตอนไม่ต่อเนื่องกัน¹ ตอนที่ตกทอดมา คือ ตอนวิद्याสะก้าเที่ยวป่าจนถึงท้าวหมันหยาธิบดีรับสารท้าวกูเรปัน ซึ่งเนื้อหาส่วนหนึ่งในตอนนี้ตรงกับเนื้อหาส่วนหนึ่งในเรื่องลิลิตอิเหนา ทำให้สามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้ คือ เนื้อหาส่วนที่เริ่มตั้งแต่ท้าวกะหมังกุหนิงส่งราชทูตไปสู่ขอนางบุษบาให้วิद्याสะก้าจนถึงท้าวหมันหยาธิบดีรับสารท้าวกูเรปัน แต่ในเรื่องลิลิตอิเหนามีเนื้อหาต่อจากนั้นไปอีก คือมีต่อไปจนถึงตอนอิเหนาลาซาษาทั้งสามนางเพื่อไปช่วยศึกที่เมืองดาหา แต่ในฉบับรัชกาลที่ 1 ไม่มีตอนดังกล่าวตกทอดมา

ผลจากการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องลิลิตอิเหนากับบทละครในเรื่องอิเหนาทั้ง 2 ฉบับดังกล่าว ทำให้ได้ข้อค้นพบว่า **เรื่องลิลิตอิเหนามีความสอดคล้องกับบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 มากกว่าบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2** ทั้งในด้านรายละเอียดเนื้อหา ตัวละคร และการใช้สำนวนโวหาร ดังจะแสดงผลการศึกษาที่ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ดังกล่าวในหัวข้อด้านล่างนี้ ซึ่งจะนำไปสู่การตั้ง

¹ เนื้อหาของบทละครในเรื่องอิเหนาฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ที่ตกทอดมามี 6 ตอน ได้แก่ ตอนตั้งวงศ์เทวาจนถึงอิเหนาไปอยู่เมืองหมันหยาครั้งแรก ตอนดรสาแบหลางจนถึงอิเหนาตอบสารท้าวกูเรปัน ตัดอ้ายบุษบา ตอนวิद्याสะก้าเที่ยวป่าจนถึงท้าวหมันหยาธิบดีรับสารท้าวกูเรปัน ตอนศึกกะหมังกุหนิง ตอนเข้าเมืองมะละกาจนถึงอุณากรรณขึ้นเขาประจาหงัน และตอนย่ำหรีนตักไปเมืองมะงาดานจนถึงตระหวั้นตามย่ำหรีนมาเมืองกาหลัง

ข้อสันนิษฐานเรื่องยุคสมัยที่แต่งและที่มาของเรื่องลิลิตอเนหาต่อไป ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.1 ความสัมพันธ์ด้านรายละเอียดเนื้อหา

ผลการศึกษาพบว่า รายละเอียดเนื้อหาหลายช่วงในเรื่องลิลิตอเนหาปรากฏตรงกับบทละครในเรื่องอเนหาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 แต่แตกต่างกันจากที่ปรากฏในบทละครในเรื่องอเนหาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 อันแสดงให้เห็นว่า เนื้อหาของลิลิตอเนหาไม่ได้ดำเนินตามบทละครในเรื่องอเนหาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ดังจะยกตัวอย่างบางตอนต่อไปนี้

ตัวอย่างแรก ได้แก่ รายละเอียดในตอนที่กำลังถึงเครื่องบรรณาการและรูवादของนางบุษบาที่ราชทูตเมืองกะหมังกุหนิงถวายท้าวดาหากล่าวคือ ในตอนดังกล่าว ทั้งเรื่องลิลิตอเนหาและบทละครในเรื่องอเนหาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 กล่าวตรงกันว่า ก่อนที่จะถวายราชสาร ราชทูตได้ถวายเครื่องบรรณาการพร้อมกับรูवादของนางบุษบาที่วิหยาสะก่าเก็บได้แก่ท้าวดาหาละเวลาที่ในบทละครในเรื่องอเนหาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 มิได้กล่าวถึงการถวายเครื่องบรรณาการและรูवादนางบุษบาแก่ท้าวดาหากล่าวแต่เพียงว่า อำมาตย์ได้พาราชทูตเข้าเฝ้าท้าวดาหานั้นก็อ่านราชสาร ดังตัวอย่างเปรียบเทียบในตาราง

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบรายละเอียดเนื้อหาตอนราชทูตเมืองกะหมังกุหนิงเข้าเฝ้าท้าวดาหาละ

<p>บทละครในเรื่องอเนหา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1</p>	<p>๑ บัดนั้น ก้มเกล้ากราบงามสามลา <u>ทั้งเครื่องราชบรรณาการ</u> ส่งให้ตำมะหงเสนี</p>	<p>ตะหมังตำมะหงใจกล้า <u>ถวายรูปพระอิศาทันที</u> ทูลถวายพระราชสารศรี ตำแหน่งที่ได้อ่านสารา (Phutthayotfachulok 1973, 131)</p>
--	--	--

ลิลิตอเนนา	<p>..... ฝ่ายอำมาตย์ผู้ใหญ่ ทูลท่านไท่ป็นเกล้า เบิกแขกเข้าบังคม ทูตปรนมนมื่อมลาย <u>ถวายุรูปพาลสุตา</u> <u>เครื่องบรรณาคำนำล</u> เป็นทางพันธุไม้ตรี โดยปรเพณีรักรักษ์ แล้วถวয়ลักษณะสารา แต่ท้าวภูธรงฟ้า ผ่านเกล้าฯ ฃ</p> <p>(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 9)</p>
บทละครในเรื่องอเนนา พระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 2	<p>๑ บัดนั้น อำมาตย์รับสั่งใส่เกล้า ออกไปพาสองทูตา เข้ามาประณตบทมลาย ๓</p> <p>๑ บัดนั้น เสนิผู้ใหญ่ฝ่ายทหาร จึงให้อาลักษณ์พนักงาน รับราชสารมาอ่านพลัน ๓</p> <p>(Phutthaloetlanaphalai 1971, 270)</p>

ตัวอย่างรายละเอียดเนื้อหาอีกจุดหนึ่งที่เรื่องลิลิตอเนนากล่าวตรงกับบทละครในเรื่องอเนนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 1 แต่ต่างไปจากที่ปรากฏในบทละครในเรื่องอเนนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 2 คือ ตอนที่ท้าวดาหาสั่งให้เสนาแยกย้ายไปแจ้งข่าวเรื่องศึกกะหมิงกุกุหนึ่งแก่ท้าวกูเรป็น ท้าวกาหลัง และท้าวสิงหัดสำหรับ กล่าวคือ ทั้งลิลิตอเนนาและบทละครในเรื่องอเนนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 1 กล่าวตรงกันว่า เสนาเมืองดาหาแจ้งข่าวแก่ท้าวกูเรป็นก่อน จากนั้นจึงกล่าวว่าแจ้งข่าวแก่ท้าวสิงหัดสำหรับและท้าวกาหลัง (Phutthayotfachulalok 1973, 133-135) ขณะที่บทละครในเรื่องอเนนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 2 กล่าวว่า เสนาแจ้งข่าวแก่ท้าวสิงหัดสำหรับและท้าวกาหลังก่อน จากนั้นจึงกล่าวว่าแจ้งข่าวแก่ท้าวกูเรป็น (Phutthaloetlanaphalai 1971, 272-274)

5.2 ความสัมพันธ์ด้านตัวละคร

ความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องลิลิตอเนนากับบทละครในเรื่องอเนนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 1 ยังปรากฏให้เห็นเด่นชัดในด้านตัวละคร กล่าวคือ ชื่อและบทบาทของตัวละครในเรื่องลิลิตอเนนามีความสอดคล้องกับบทละครในเรื่องอเนนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 1 มากกว่าบทละครในเรื่องอเนนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 2 อย่างชัดเจน

ในด้านชื่อตัวละคร พบว่าทั้งเรื่องลิลิตอเนหาและบทละครในเรื่องอเนหาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ต่างเรียกชื่อโอรสของท้าวกะหมิงกุหนึ่งว่า “วิทยาหา” และ “วิทยาสะก่า” ตรงกัน โดยไม่พบการเรียกชื่อตัวละครนี้ว่า “วิทยาสะก่า” แม้แต่แห่งเดียว ขณะที่บทละครในเรื่องอเนหาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 เรียกตัวละครนี้ว่า “วิทยาสะก่า” ทุกแห่งดังตัวอย่างในตาราง

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบชื่อตัวละคร “วิทยาหา” และ “วิทยาสะก่า”

<p>บทละครในเรื่อง อเนหา พระราชนิพนธ์ รัชกาลที่ 1</p>	<p>๑ เมื่อนั้น อยู่เย็นเป็นสุขทุกราตรี ถ้าวิทยาหาสะก่ามอดม้วย ไหนไหนก็นัยจะมรณา พระองค์จงประทานชีวิตไว้ แม้วิทยาหาสะก่าม้วยชีวัน</p>	<p><u>วิทยาหาสะก่า</u>เรื่องศรี เมื่อจะมีเหตุเภทพาล (Phutthayotfachulok 1973, 110) ที่ก็จะตายด้วยโอรสา ถึงเร็วถึงช้าก็เหมือนกัน (Phutthayotfachulok 1973, 127) อย่าให้สุดสิ้นอาลัย อันชีวิตข้านั้นจะปลดปลง (Phutthayotfachulok 1973, 132)</p>
<p>ลิลิตอเนหา</p>	<p>..... ด้วย<u>วิทยาหา</u>เขาวายศ องคโอรสสายสวาดี ไปปรพาคหิมวา ได้รจนารูปวาศ องคพระราชบุตร มาบุรีคลังไคล์ ให้ฝันใฝ่ไหลหลง ปลงเหตุทัยพิศวาทิ ดังจขาดกลางใจ</p> <p>(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 13)</p> <p>๑ บัดนี้กรุงดาหา เกิดโกลาละคิก ศึกปหมิงกุหนึ่ง ยกมาชิงธิดา เดิมจรงามาสู่ ขอพระพธุนงพาล นัดทำการวิวาห์ องค<u>วิทยาหาสะก่า</u></p> <p>(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 37-38)</p>	

ในด้านบทบาทตัวละคร พบว่าเรื่องลิลิตอโศกและบทละครในเรื่องอโศกพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 กล่าวตรงกันว่า หลังจากอโศกอ่านสารของท้าวภูเรปันแล้ว ได้สั่งให้ประสันตาเป็นผู้จัดทัพเพื่อเตรียมยกไปช่วยศึกที่เมืองดาหา ซึ่งต่างจากบทละครในเรื่องอโศกพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ที่กล่าวว่า อโศกสั่งให้ตำมะหงงเป็นผู้รับหน้าที่จัดทัพดังกล่าวเปรียบเทียบ

ตารางที่ 4 เปรียบเทียบบทบาทตัวละครตอนอโศกสั่งให้จัดทัพเพื่อเตรียมไปช่วยศึกที่เมืองดาหา

บทละครในเรื่องอโศก พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1	ความกลัวความรักสลักอก จำเป็นจำกูจะโคลคลา <u>จงเร่งรัดจัดพลอาสา</u> ม้ารถคชสารชาญชัย	วิตกด้วยห่วงหลังกังวลหน้า <u>จึงสั่งประสันตาทันใด</u> <u>โยธาสำหรับทัพใหญ่</u> เลือกเอาพลไกรแต่ตัวดี (Phutthayotfachulalok 1973, 138)
ลิลิตอโศก ภูไฉนมีบันชา จักขุลีกรลา ไปดาหาเวียงไชย <u>จัดพลไกรจงพร้อม</u> <u>เลือกล้วนหย่อม</u> <u>ตัวดี</u> รุ่งขึ้นวันพรุ่งนี้ (Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 48)
บทละครในเรื่องอโศก พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2	ความกลัวความรักสลักทรง แต่เรรวนหวนนึกตรึกตรา <u>จึงดำรัสตรัสสั่งตำมะหงง</u> ม้ารถคชสารชาญชัย	ให้เป็นห่วงหนหลังกังวลหน้า พระราชาสะท้อนถอนใจ <u>เร่งเตรียมจตุรงค์ทัพใหญ่</u> รีบรัดจัดไว้ให้ครบครัน (Phutthaloetlanaphalai 1971, 300-301)

5.3 ความสัมพันธ์ด้านสำนวนโวหาร

เรื่องลิลิตโอเหินาและบทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ใช้สำนวนโวหารคล้ายคลึงกันหลายช่วง ที่เห็นได้เด่นชัดคือ โวหารในราชสารของท้าวเกษมังกุหนิง และโวหารตอนท้าวดาหาคอบราชทูต ซึ่งทั้ง 2 เรื่องมีความคล้ายคลึงกันมาก และต่างไปจากโวหารตอนเดียวกันนี้ในบทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ด้วย ดังนี้

เปรียบเทียบโวหารในราชสารของท้าวเกษมังกุหนิง

ในบทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ราชสารที่ท้าวเกษมังกุหนิงถวายท้าวดาหา เริ่มต้นด้วยการกล่าวเน้นสวดดีความยิ่งใหญ่ของท้าวดาหาเป็นจำนวน 17 บรรทัด จากนั้นจึงกล่าวถึงเรื่องที่วิหยาสะกำหลงรักรูปวาดของนางบุษบา อันเป็นสาเหตุที่ทำให้ส่งราชสารนี้มาเพื่อสว่ขอนางบุษบาให้แก่วิหยาสะกำ

ในเรื่องลิลิตโอเหินา ราชสารของท้าวเกษมังกุหนิงซึ่งแต่งด้วยร้อยสุภาพ มีโวหารสอดคล้องกับบทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 อย่างชัดเจน คือ เริ่มต้นด้วยการกล่าวเน้นสวดดีความยิ่งใหญ่ของท้าวดาหาเป็นจำนวน 29 บรรทัด จากนั้นจึงเล่าถึงเรื่องที่วิหยาสะกำหลงรูปนางบุษบา อันเป็นเหตุให้ส่งราชสารมาสว่ขอนางบุษบา

เมื่อพิจารณาโวหารตอนเดียวกันนี้ในบทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 พบว่า ราชสารในเรื่องโอเหินาฉบับนี้ เริ่มต้นด้วยการกล่าวแสดงความเคารพท้าวดาหาเพียง 2 บรรทัดเท่านั้น คือที่กล่าวว่า *“ขอถวายประนมบังคมคัล พระผู้วงศ์เทวัญคักดา”* จากนั้นก็เล่าเรื่องที่วิหยาสะกำหลงรูปนางบุษบาทันที มิได้เน้นกล่าวสวดดีความยิ่งใหญ่ของท้าวดาหาหลายบรรทัดอย่างที่พบในเรื่องลิลิตโอเหินาและบทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1

โวหารในราชสารของท้าวเกษมังกุหนิงที่ปรากฏในเรื่องโอเหินาทั้ง 3 ฉบับดังกล่าว แสดงไว้ในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 5 เปรียบเทียบสำนวนโวหารในราชสารของท้าวเกษมังกุหนิงที่มีถึงท้าวดาหา

<p>บทละครในเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1</p>	<p>๑ ในลักษณะราชสารศรี ว่าภูมิอันครองไศศวรรย์ <u>กรุงไกรเกษมังกุหนิงนั้น</u> <u>ขอถวายอภิวัณฑ์พระบาท</u> <u>พระผู้บรมวงศ์เทเวศร์</u> <u>ซึ่งดำรงนครเสดาหา</u> <u>อันทรงสุรภาพมทิมา</u> <u>จะขอพึ่งเดชาพระทรงธรรม์</u> <u>ให้เย็นไพร่ฟ้าอาณาจักร</u> <u>เป็นที่พำนักโลกสบรรพ์</u> <u>จะสมบุญรพูนสุขทุกนรินทร์</u> <u>จะดับเข็ญเย็นขันขเสมา</u> <u>ให้ปรากฏยศเกียรติทั้งธาตรี</u> <u>จะเป็นที่โลโสมนัสสา</u> <u>ปัจจามิตรที่คิดจะเบียดา</u> <u>จะระอาเข็ดขามไม่ลามลวน</u> <u>เพราะพระเดชเดชาอนุภาพ</u> <u>จะปราบหมู่ทุจริตผิดผวน</u> <u>จะประกอบแต่ชอบทั้งมวล</u> <u>พระควรเป็นปิ่นปักโลกา</u> <u>ข้า่น้อยขอแกลงในบาทบงสุ์</u> <u>พระจงโปรดเกล้าเกศา</u> <u>อันวิยาหยาสะก่ากุมารา</u> <u>ไปเล่นป่าได้รูปพระบุตร</u> <u>บัดนี้คลังคลังไหลหลง</u> <u>จิตจงปลงรักนางโฉมศรี</u> <u>แม้มีได้จะม้วยชีวี</u> <u>ชะรอยมีวาสนาเคยคู่กัน</u> <u>พระองค์จงประทานชีวิตไว้</u> <u>อย่าให้สุดสิ้นอาลัย</u> <u>แม้วิยาหยาสะก่าม้วยชีวัน</u> <u>อันชีวิตข้า่นจะปลดปลง</u> <u>พระอย่าลัดตัดเยื่อใย</u> <u>จงอวยให้ตั้งใจประสงค์</u> <u>จะเป็นแผ่นทองเดียวกับพระองค์</u> <u>อันทรงทศพิธไม่มีผิดธรรม์</u></p> <p>(Phutthayotfachulalok 1973, 131-132)</p>
<p>ลิลิตอิเหนา</p>	<p>๑ มนตรีราชตมทง ปรนตยบงบัวบาท ไทอิราชดาหา ผ่านแผ่น <u>หล้าเลอสรวง</u> <u>ออกญาหลวงติลก</u> <u>ไทธิปกคิมา</u> <u>อ่านสาราทันใด</u> <u>โดยมีในสารศรี</u> <u>ว่าภูมิระตุ</u> <u>บดินทรภูเสวยวัง</u> <u>กรุงบหมังกุหนิงราช</u> <u>ถวายอภิวาทเบื่องบง</u> <u>กษัตินองค้อศรภาพ</u> <u>อรินทรราบเลื่องลบ</u> <u>มงกุฎภพดาหา</u> <u>อันมทิมาดุลเดช</u> <u>ไทเทเวศสุริยวงษ</u> <u>ทิพากร</u> <u>พงษ์บดินทร</u> <u>ปิ่นธณินทรเกรียดไกร</u> <u>ขอชีวิตไว้เบื่องบาท</u> <u>พำนักนิราชติลก</u> <u>เป็นที่ปักปกเกษ</u> <u>คือฉัตรเสวตรแก้วกั้ง</u> <u>รมระบาย</u></p>

	<p><u>บังสุริเยนทร เกลสุเมรุหนานัก ปันปักหลักหล้าโลกย ธรงพระยศ</u> <u>โยคมหิตมา มหันตฤทธาธิการ อติเรกผ่านแผ่นขวา ผู้ข้าข้าบาทง</u> <u>อันปรยุรวงษระตุ ภัคดีภูวนารถ ขอเอาบาทยุคล เฉลิมสกล</u> <u>กันเกษ เพื่อเผด็จดัชกร कुงนครอยู่เออยน์ ศรีสวัสดิเพญ์ใหญ่</u> <u>ภูลพิรมยราชภูร ทุกนิกรประชาชน เท้ามณฑลติมา ด้วยวิยาทยา</u> เยาวศ องคโอรศลายสวาติ ไปปรพาคหิมวา ได้รจนารูปรวาศ องคพระ ราษบุตรี มาบุรีคัลลิ่งไคล์ ให้ฝืนไฟไหลหลง ปลงหญทัยพิศวาคี ดั่งจ ขาดกลางใจ แม้นมิได้เหมือนหมาย จักสู้ตายบคิด ลูกชีวิตรตน เดียว เขียวว่าถึงแก่กรรม ข้าจักปลันตายตาม เพื่อด้วยความอาไย ขอท่านไทปรานี เอาชีวิทั้งสอง เปน์ฉลองบาทบพิตร ตราบชีวิตร บันไลย ไภษยสุริยเดือนตรวัน ขออย่าบันไม้ตรี โดยประเพณืชั่วช้า แผ่นพิภพสองหล้า เปน์แห่งทองเดียว กันแล ฯ</p> <p>(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 10-15)</p>
<p>บทละครในเรื่องโอเหเนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2</p>	<p>๑ ในสารพระผู้ผ่านนครศ กะหมิงกุกหนึ่งนิวคนิเขตซัณษท์ <u>ขอลถวายประนมบังคมคัล</u> <u>พระผู้วงศ์เทวัญศักดิ์</u> ไม่ควรเคืองเบื่องบาทบทรศรี ด้วยช้าน้อยนี้มีโอรสา เดิมไปไลล้อมมฤคา ได้รูปพระธิดาในกลางไฟ ชะรอยเป็นบุพเพนิวาสา เทวอารักษ์มาชักให้ มีความเสน่หาอาลัย แต่หลงไหลใฝ่ฝืนรันทต หวังเป็นเกือกทองรองบาทา พระผู้วงศ์เทวอันปรากฏ จะขอพระบุตรมียศ ให้โอรสช้าน้อยดั่งจินดา อันกรุงไกรโอรุยทั้งสอง จะเป็นทองแผ่นเดียวไปวันหน้า ขอพำนักพักพิงพระเดชา ไปกว่าชีวันจะบรรลัย ฯ</p> <p>(Phutthaloetlanaphalai 1971, 270-271)</p>

ตัวอย่างในตารางข้างต้นยังแสดงให้เห็นว่า ราชสารในเรื่องลิลิตโอเหเนาและบทละครในเรื่องโอเหเนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ไม่เพียงแต่เริ่มต้นด้วยการกล่าวสดุดีเดชานุภาพของท้าวดาหาเป็นจำนวนหลายวรรคตรงกันเท่านั้น แต่ยังใช้สำนวนโวหารคล้ายกันด้วย คือ

เริ่มต้นด้วยการกล่าวว่าชอกราบบาทของท้าวดาหามาจากนั้นก็กล่าวถึงความยิ่งใหญ่ของท้าวดาหาคือเป็นกษัตริย์ที่อยู่ในวงศ์เทวดา เป็นที่ที่พำนักของโลก ทำให้โลกสงบเย็นและปราบอริศัตรูได้อย่างราบคาบ นอกจากนี้ ในตอนที่เล่าเรื่องวิหยาสะก่าหลงรักภูวาคของนางบุษบา เรื่องอิเหนาทั้ง 2 ฉบับนี้ต่างก็ใช้สำนวนโวหารคล้ายคลึงกันด้วยเช่นกัน คือ กล่าวว่ามีวิหยาสะก่าหลงรักภูวาคของนางบุษบา หากไม่ได้นางมาครองคู่ก็คงจะสิ้นชีวิต และหากเป็นเช่นนั้น ท้าวกะหมั่งกษัตริย์ผู้เป็นบิดาก็จะต้องตายตามไปด้วย

ส่วนราชสารในบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 2 ใช้โวหารที่แตกต่างออกไปอย่างชัดเจน คือมิได้เน้นกล่าวถึงความยิ่งใหญ่ของท้าวดาหามา และไม่ปรากฏโวหารที่กล่าวว่าหากวิหยาสะก่าต้องสิ้นชีวิตเพราะไม่ได้นางบุษบา ท้าวกะหมั่งกษัตริย์ก็จะต้องตายตามโอรสไปด้วย ลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้บุคลิกลักษณะและน้ำเสียงของท้าวกะหมั่งกษัตริย์ที่แสดงออกผ่านราชสารในฉบับพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 2 มีลักษณะที่พระนางในศักดิ์ศรีและเดชนาภาพของตนมากกว่าในเรื่องอิเหนาทั้ง 2 ฉบับข้างต้น

สำนวนโวหารที่คล้ายคลึงกันระหว่างบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 1 กับเรื่องลิลิตอิเหนาดังกล่าวนี้ได้สรุปเปรียบเทียบไว้ในตารางด้านล่างนี้

ตารางที่ 6 เปรียบเทียบโวหารในราชสารของท้าวกะหมั่งกษัตริย์ที่มีถึงท้าวดาหามา

บทละครในเรื่องอิเหนา พระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 1	ลิลิตอิเหนา
ขอถวายอภิวันท์พระบาท	ถวายอภิวันท์เบื้องบง กษัตริ์นองศศิธรภาพ
พระผู้บรมวงศ์เทเวศร์ ซึ่งดำรงนครเศศดาห	ไทเทเวศสุริยวงษ ทิพากรพงษบดินทร
จะขอพึ่งเดชพระทรงธรรม์	ขอชีวิตไว้เบื้องบาท
เป็นที่พำนักโลกสบรรพ์	พำนักนิราชดิลก
ให้เย็นไพรฟ้าอาณจักร	คุงนครอยู่เอยน์
จะปราบหมู่ทุจริตผิดผวน	เพื่อเผด็จดัชกร
บัดนี้คลังคลังไหลหลง	ให้ฝนฝไฝไหลหลง ปลงเหตุทัยพิควาติ

จิตจงปลงรักนางโฉมศรี แม้มีได้จะม้วยชีวิ ชะรอยมีวาสนาเคยคู่กัน	ดังจขาดกลางใจ แม้นมีได้เหมือนหมาย จักสู้ตายบคิด
แม้วิชาหยาสะก่าม้วยชีวัน อันชีวิตข้านั้นจะปลดปลง	ลูกชีวิตรตนเดียว เยียวว่าถึงแก่กรรม ข้าจักพลันตายตาม เพื่อด้วยความอาไโย

เปรียบเทียบโวหารตอนท้าวดาหาคอบราชทูตเมืองกะหมังกุหนิง

หลังจากท้าวดาหาได้ฟังราชสารของท้าวกะหมังกุหนิงซึ่งต้องการสว่นางบุษบาให้แก่ วิชาสะก่าแล้ว ก็ตอบปฏิเสธที่จะยกนางบุษบาให้แก่วิชาสะก่า เนื่องจากได้ยกนางให้ หมั้นกับจรรกาแล้ว เมื่อราชทูตเมืองกะหมังกุหนิงได้ฟังดังนั้น ก็ทูลท้าวดาหาว่าให้เมืองดาหา เตรียมรับศึกซึ่งจะเกิดขึ้นในไม่ช้า

ในบทละครในเรื่องโอเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ท้าวดาหาได้ตอบราชทูตเมือง กะหมังกุหนิงว่า “จะทำกรรมรงค์ก็ตามใจ” จากนั้นก็กล่าวต่อว่า พระองค์เป็นเชื้อสาย “เผ่าเทพเรื่องชัย” จะให้ “อาสัจ” หรือผิดคำพูดที่ให้ไว้แก่จรรกานั้นไม่ได้ พระองค์จะสู้ “ม้วยบรลัย” เพื่อคงความสัตย์ไว้

ในเรื่องลิลิตโอเหนา โวหารที่ท้าวดาหาคอบราชทูตเมืองกะหมังกุหนิงในตอนนี้ คล้ายคลึงกับบทละครในเรื่องโอเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 อย่างชัดเจน กล่าวคือ ท้าว ดาหาได้ตอบราชทูตว่า หากท้าวกะหมังกุหนิงจะทำศึก ก็ “ตามแต่ใจใครห้ำม” และกล่าว ต่อว่า พระองค์เป็นเชื้อสาย “เทวัน” จะทำผิดคำพูดที่ให้ไว้แก่จรรกาไม่ได้ พระองค์จะยอม “ชูด้วยตัวตาย” เพื่อ “ครองสัจ” ไว้

ส่วนในบทละครในเรื่องโอเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 โวหารที่ท้าวดาหาคอบกลับ ราชทูตมีความแตกต่างไปจากบทละครในเรื่องโอเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 และเรื่อง ลิลิตโอเหนาอย่างเห็นได้ชัด เพราะในฉบับรัชกาลที่ 2 ท้าวดาหาคอบราชทูตอย่างกระซบ รวบริดว่า “จะมรงค์สงครามก็ตามใจ” จากนั้นก็ “เสด็จเข้าข้างในฉบัพลัน” พันทิ

โวหารที่ท้าวดาหาคอบราชทูตเมืองกะหมังกุหนึ่งในเรื่องอิเหนาทั้ง 3 ฉบับดังกล่าว แสดงไว้ในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 7 เปรียบเทียบโวหารที่ท้าวดาหาคอบราชทูตเมืองกะหมังกุหนึ่ง

<p>บทละครในเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1</p>	<p>๑ เมื่อนั้น มีสุรสิงหนาททูลจาง <u>อันจะอาสาจให้ผิดธรรม</u> <u>ตัวเราเฝ้าเทพเรื่องชัย</u> ครั้นสรรพก็หับบัญชาชัย ดังไฟหมกใหม่ในกายา</p> <p>ท้าวดาหาเรื่องฤทธิ์สูงส่ง <u>จะทำการณรงค์ก็ตามใจ</u> <u>ชนบโบรมณนั้นไม่ได้</u> <u>สู้ม้วยบรรลัยด้วยสังจจา</u> ร้อนเร่าทุกข์เป็นหนักหนา พระแค้นชัณฑ์ดาแสนทวี</p> <p>(Phutthayotfachulalok 1973, 132-133)</p>
<p>ลิลิตอิเหนา</p>	<p>๑ ตรัสตอบคำทูลท้าว พาที <u>เราบเกรงราวี</u> <u>ครั้นคร้าม</u> <u>ระตุว่าตนดี</u> <u>จักต่อ โฉนนา</u> <u>ตามแต่ใจใครห้าม</u> <u>รักษร้ายเปนเอง ๗</u></p> <p>๑ <u>ตัวเราเอาชาติเชื้อ เทวัน</u> <u>จักพิบัติแพกผรร</u> <u>หอนได้</u> <u>เปนไทยเปนธรรม</u> <u>ฤชอบ ธรรมนา</u> <u>ควรแต่ครองสังไว้</u> <u>ชูด้วยตัวตาย ๗</u></p> <p>๑ เสรจสารอิราชให้ <u>ทินกร วงษนย</u> หับพิไชยบัญชา <u>จราศแจ้ง</u> เจบจิตระคิดอาทร <u>คุมเคียด</u> เพราะอิเหนาเขาแล้ง <u>ก่อให้ไฟรี ๗</u></p> <p>(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 20-21)</p>
<p>บทละครในเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2</p>	<p>๑ เมื่อนั้น ประกาศิตสีหนาททูลจาง ตรัสพลางอย่างเอื้องยุธาตร พนักงานปิดม่านทันใด</p> <p>พระผู้ผ่านไอนุรย์สูงส่ง <u>จะณรงค์สังครามก็ตามใจ</u> จากอาสน์แท่นทองผ่องใส เสด็จเข้าข้างในฉับพลัน</p> <p>(Phutthaloetlanaphalai 1971, 272)</p>

5.4.1 ข้อสันนิษฐานเรื่องที่มาของเรื่อง

การที่เรื่องลิลิตโอเหินามีรายละเอียดของเนื้อหา ตัวละคร และการใช้สำนวนโวหาร สอดคล้องกับบทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 มากกว่าในบทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ทำให้สันนิษฐานที่มาของเรื่องลิลิตโอเหินาได้ 2 ทาง

ทางแรก เรื่องลิลิตโอเหินาใช้บทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 เป็นหลักในการประพันธ์หรือเป็นที่มาหลักของเรื่อง

หรืออีกทางหนึ่ง เรื่องลิลิตโอเหินามีได้ใช้บทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 เป็นหลักโดยตรง แต่ใช้เรื่องโอเหินาฉบับอื่นเป็นหลักในการประพันธ์ ซึ่งเป็นฉบับเดียวกับที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงใช้ในการทรงพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องโอเหินาเช่นกัน จึงทำให้ลิลิตโอเหินาและบทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 มีรายละเอียดต่าง ๆ สอดคล้องตรงกัน ซึ่งเรื่องโอเหินาฉบับที่วานั้นอาจเป็นบทละครในเรื่องโอเหินาฉบับอยุธยาก็เป็นได้

5.4.2 ข้อสันนิษฐานเรื่องยุคสมัยที่แต่ง

ประเด็นเรื่องยุคสมัยที่แต่งเรื่องลิลิตโอเหินา สามารถสันนิษฐานได้ 2 ทาง ตามข้อสันนิษฐานเรื่องที่มาในข้อ 5.4.1 ข้างต้น ดังนี้

ทางแรก กรณีที่เรื่องลิลิตโอเหินาใช้บทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 เป็นหลักในการประพันธ์หรือเป็นที่มาหลักของเรื่อง ก็สันนิษฐานได้ว่าเรื่องนี้แต่งขึ้นหลังจากมีบทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 แล้ว แต่งขึ้นก่อนที่จะมีบทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 เพราะหากแต่งขึ้นหลังจากที่มีบทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 แล้ว กวีผู้แต่งเรื่องลิลิตโอเหินาก็น่าจะใช้บทละครในฉบับนี้เป็นหลักในการประพันธ์แทน เพราะบทละครในเรื่องโอเหินาฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ได้รับยกย่องว่า “แต่งดีพร้อมทั้งความทั้งกลอนทั้งกระบวนที่จะเล่นละครประกอบกันทุกสถาน” (Damrongrachanuphap, 1971, (ก)) ดังที่ได้อธิบายยกย่องจาก

วรรณคดีสโมสรเมื่อ พ.ศ.2459 ให้เป็น “ยอดของบทละครรำ” อีกทั้งยังเป็นเรื่องอิเหนาฉบับที่ผู้คนชื่นชอบและประทับใจมากที่สุด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (1971, (ก)) ทรงกล่าวว่า “ในบรรดาบทละครรำที่คนชอบ เรื่องอื่นเห็นจะไม่เสมอด้วยเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2”

หรืออีกทางหนึ่ง กรณีที่เรื่องลิลิตอิเหนาใช้เรื่องอิเหนาฉบับอื่นเป็นหลักในการประพันธ์ เช่น บทละครในเรื่องอิเหนาฉบับอยุธยา ก็เป็นไปได้ว่าเรื่องลิลิตอิเหนาอาจแต่งขึ้นก่อนบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 เช่น แต่งในสมัยอยุธยาตอนปลายหรือสมัยธนบุรี หรือมีเดะนั้นก็แต่งขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกับบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 โดยต่างก็ใช้เรื่องอิเหนาฉบับเดียวกันเป็นหลักในการแต่งจึงมีรายละเอียดหลายส่วนตรงกัน แต่ไม่ว่าอย่างไร ก็ต้องแต่งขึ้นก่อนที่จะมีบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ตามเหตุผลที่อธิบายไว้ในทางแรกข้างต้น

5.4.3 ข้อสันนิษฐานเรื่องผู้แต่ง

หากพิจารณาลักษณะการสร้างเสพวรรณคดีเรื่องอิเหนาในสมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สันนิษฐานว่ามีการแต่งเรื่องลิลิตอิเหนาดังกล่าวข้างต้นนี้ ก็ทำให้ตั้งข้อสันนิษฐานเรื่องผู้แต่งได้ว่า *ลิลิตอิเหนาน่าจะเป็นผลงานของกวีราชสำนัก* เนื่องจากการนำเรื่องอิเหนามาแต่งเป็นวรรณคดีประเภทต่าง ๆ ในช่วงเวลาดังกล่าว ล้วนปรากฏหลักฐานว่าเป็นผลงานของกวีราชสำนักหรือเป็นบทพระราชนิพนธ์ เช่น บทละครในเรื่องอิเหนาพระนิพนธ์เจ้าฟ้าหญิงมุกกู่ อิเหนาคำฉันท์ของหลวงสรวิชิต (हन) บทละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 บทละครในเรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 และบทสัทวาเรื่องอิเหนาเล่นถวายหน้าพระที่นั่งรัชกาลที่ 3 ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะเรื่องอิเหนาใช้เล่นละครในหรือละครผู้หญิงของหลวงมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย จึงทำให้เรื่องอิเหนาแพร่หลายในราชสำนักมากกว่าในหมู่ประชาชนด้วยเหตุนี้ ผู้แต่งเรื่องลิลิตอิเหนาจึงน่าจะเป็นกวีในราชสำนักที่มีโอกาสรับรู้และเคยได้อ่านได้ฟังวรรณคดีเรื่องนี้มาก่อน

ดังนั้น หากจะสรุปข้อสันนิษฐานเชิงประวัติของลิลิตโอเหินาอย่างกว้าง ๆ ก็สรุปได้ว่า เรื่องลิลิตโอเหินาเป็นผลงานของกวีราชสำนัก ที่แต่งขึ้นในช่วงใดช่วงหนึ่งระหว่างสมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก่อนที่จะมีบทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 โดยใช้บทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 เป็นหลักในการประพันธ์ หรือมีฉะนั้นก็ใช้เรื่องโอเหินาฉบับอื่นที่เก่ากว่าซึ่งเป็นฉบับเดียวกับที่ฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ใช้เป็นหลักในการประพันธ์เช่นกัน

6. ลิลิตโอเหินา: วรรณศิลป์ในการถ่ายทอดเรื่องโอเหินาเป็นวรรณคดีลิลิต

ผลการศึกษาศิลปะการประพันธ์ในเรื่องลิลิตโอเหินาพบว่า กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้สามารถนำเรื่องโอเหินามาร้อยเรียงและถ่ายทอดเป็นวรรณคดีลิลิตได้อย่างมีฝีมือทางวรรณศิลป์ แม้ว่าการใช้สำนวนโวหารบางช่วงในเรื่องนี้อาจมีที่มาจากเรื่องโอเหินาฉบับอื่นดังที่พบว่ามีโวหารบางตอนคล้ายคลึงกับบทละครในเรื่องโอเหินาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 แต่โวหารส่วนใหญ่เห็นได้ชัดว่าเกิดจากความสามารถของกวีในการสร้างความไพเราะและความคมคายของความหมาย อันทำให้วรรณคดีเรื่องนี้นับเป็นลิลิตเรื่องหนึ่งที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์

จากการศึกษาพบว่า ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ของเรื่องลิลิตโอเหินามี 5 ลักษณะ ได้แก่ ศิลปะในการใช้ร้อยและโคลง ศิลปะในการเล่นเสียงเล่นคำ ศิลปะในการหลากคำ ศิลปะในการใช้สำนวนโวหาร และศิลปะในการแทรกคำสอนสตรี

6.1 ศิลปะในการใช้ร้อยและโคลง

ลิลิตโอเหินาแต่งด้วยคำประพันธ์ผสมระหว่างร้อยกับโคลงที่เรียกว่า ลิลิต ผลการศึกษาพบว่า กวีสามารถเลือกใช้ร้อยและโคลงในการเล่าเรื่องโอเหินาได้อย่างมีศิลปะ ได้แก่ ใช้ร้อยเพื่อบรรยายเหตุการณ์อย่างกระชับรวดเร็ว ใช้โคลงเพื่อเน้นเหตุการณ์สำคัญ ใช้โคลง

เพื่อเน้นคำพูดสำคัญของตัวละคร ใช้โคลงเพื่อเน้นการแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร และใช้ร้อยกับโคลงสลับกันเพื่อแสดงบทสนทนาโต้ตอบของตัวละคร ดังนี้

6.1.1 ใช้ร้อยเพื่อบรรยายเหตุการณ์อย่างกระชับรวดเร็ว

กวีมักเลือกใช้ร้อยในตอนที่ต้องการเล่าเหตุการณ์อย่างกระชับรวดเร็ว โดยเฉพาะตอนที่เสนาทหารเดินทางจากเมืองหนึ่งไปยังอีกเมืองหนึ่ง เช่น ตอนเสนาและราชทูตเมืองกะหมังกุหนิงเดินทางไปเมืองดาหา ตอนเสนาเมืองดาหาเดินทางไปแจ้งข่าวศึกแก่ท้าวกูเรป็น ท้าวสิงหัดสำหรับ และท้าวกาหลัง ตอนท้าวกูเรป็นสั่งให้เสนานำราชสารไปเมืองหมันหย้า ตอนอิเหนาสั่งให้ประสันตาจัดทัพเตรียมยกไปช่วยศึกเมืองดาหา ดังจะยกตัวอย่างบทบรรยายตอนเสนาและราชทูตเมืองกะหมังกุหนิงเดินทางไปเมืองดาหา จนถึงได้เข้าเฝ้าท้าวดาหา ดังนี้

๑ ฝ่ายเสนาทูต	ริบริถยาบหิง	ลูถึงด่านดาหา	แจ้งกิจจาทันใด
ขุนด่านไวยปรีชา	เขียนสาราแล้วลัรพ	ขึ้นขบขับพาชัย	มาบุรีบนาน
ครั้นถึงกรานกราบบาท	บอกอำมาตย์ผู้ใหญ่	ว่าทูตไทจอมวัง	กรุงปหมังกุหนิง
นำสารสิ่งคฤมมงคล	มาลุดลถึงด่าน	คะหมิงชาญปรีชา	แจ้งกิจจาด้วยพลัน
ทูลตรงธรรมเจ้าหล้า	ธกับันขาให้รับ	เสนากลับมาสั่ง	พลพิริยทั้งชายขวา
ตามบันดาพนักงาน	เกนทวยหารแทนแห่	ทั้งสังข์แตรพิณพาทย์	โดยขนาดเสรจลัรพ
รีบไปรับทูต	นำเข้ามาเวียงราช	ฝ่ายอำมาตย์ผู้ใหญ่	ทูลท่านไทปิ่นเกล้า
เบิกแขกเข้าบังคม	ทูลปรนมนมือมาลย์	ถวายรูปพาลสุดา	เครื่องบรรณาคำนัล
เบนทางพันธุไม้ตรี	โดยประเพณีรังรักษ์	แล้วถวายลัक्षणสารา	แต่ท้าวกูรทรงฟ้า
ผ่านเกล้าธรรมเนียม			

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 7-9)

6.1.2 ใช้โคลงเพื่อเน้นเหตุการณ์สำคัญ

กวีมักใช้โคลงสองสุภาพและโคลงสี่สุภาพในตอนบรรยายเหตุการณ์สำคัญหรือเหตุการณ์ที่ต้องการเน้นเป็นพิเศษ เช่น ตอนอเหินาและท้าวหมั้นหยารับสารของท้าวกูเรป็น ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่จะทำให้เกิดจุดเปลี่ยนสำคัญของเรื่อง คือทำให้อเหินาต้องพราวจากนางจินตะหราเพื่อไปช่วยเมืองดาหาทำศึก หรือในตอนท้อเหินาลานางจินตะหราและต่างแลกของแทนตัวกันเพื่อเป็นที่ระลึกก่อนจากกัน กวีก็ใช้โคลงบรรยายภาพตอนดังกล่าว เช่นกันเพื่อเน้นความอาลัยรักของตัวละครทั้งคู่ ดังจะยกตัวอย่างโคลงบรรยายภาพท้าวหมั้นหยารับสารของท้าวกูเรป็นซึ่งกวีเปลี่ยนจากรายมาใช้โคลงบรรยายภาพตอนดังกล่าว ดังนี้

.....	นอบน้อมเกล้าคมคัล	ทูลธรรงธรรมธิราช	ตามปรพาศบ้นชา
แจ้งกิจาทุกปรการ	แล้วถวายสารพันใด	แต่พระบาทท่านให้	ป็นเกล้าธรมี ฯ

๑ ท้าวทฤษถิลักษณ์สร้อย	สารา
สมเด็จศรีปีตหรา	เลิศผู้
ดร์สร้บจากเสนา	นรนารถ
ตรงอ่านสารลัปฐู	เรื่องร้ายราคิน

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 51-52)

6.1.3 ใช้โคลงเพื่อเน้นคำพูดสำคัญของตัวละคร

กวีมักเลือกใช้โคลงเพื่อแสดงคำพูดสำคัญของตัวละครหรือคำพูดในราชสาร เพื่อเน้นความสำคัญของคำพูดดังกล่าว เช่น คำพูดของท้าวดาหาหลังจากฟังราชสารของท้าวกะหมังกุกุหนิง คำพูดในราชสารที่ท้าวกูเรป็นมีถึงท้าวหมั้นหยา คำพูดที่นางจินตะหรากล่าวตัดพ้ออเหินา และคำพูดท้อเหินากล่าวปลอบประโลมนางจินตะหรา

ในที่นี้จะยกตัวอย่างโคลงที่เป็นคำพูดของท้าวกระป็นในราชสารที่มีถึงท้าวหมั้นหย่า ซึ่งถือเป็นข้อความสำคัญเพราะทำให้ท้าวหมั้นหย่ายื่นคำขาดแก่เ็นหาว่า “แม้จะเอาแต่ใจ บริบไปช่วยรบ กู้พิภพดาหา ตามบัณฑิตท่านไท อย่าหมายใจจงปอง จักได้ครองจินตะหรา ความผิดไม่พ้นข้า รีบร้อนยกไป” โคลงที่เป็นข้อความในราชสารดังกล่าวมีว่า

๑ ว่าองคธรงภท้าว	มันหย่า
มีพระราชาธิดา	แ่งน้อย
แต่่งโฉมปรโลมลา	เพลวาทิ ไร่ฤ
พ้ออิเหนาเมาหม้อย	อยู่เพียงแรงคุณ
๑ ฉันใดไปคิดถ้อย	นินทา
ผู้ใหญ่หากมายา	อ่อนอ้อย
ลวงโลมลูกเรามา	หลงเล่ห์ อยู่เนา
ดุจดั่งเด็กจิบจ้อย	ห่อนรู้ความอาย
๑ จักเสาะหาคุให้	บุตรี
รอยบใครไยดี	หนึ่งได้
อัปยศยิ่งอัปปริ	แสนโหด ใจเนา
ชิงชักผิวเขาไว้	แนบข้างเดจ์ตาย
๑ จนถึงจักแต่่งตั้ง	สยมพร
ยังประโลมลวงสมร	หน่วงไว้
บอจกลาศคลานคร	คอยขาด ใจเนา
เสียดกษมงกคลให้	เพราะท้าวทำเอง
๑ อตสุฝูงไพร่ฟ้า	หญิงชาย
ภษาจรทุกพาย	เรื่องรู้
จนถึงฆ่าศึกหมาย	ดูหมิ่น นี้นา
เพื่อท่านหวงรักษชู้	ลูกไว้ไปนดี

๑ บัดนี้มีศึกด้าว	ดาหา
แม่บยอมอมวยมา	ช่วยได้
จักตัดยาติกาสา	สุรราช ชาตมฤ
ตามแต่ใจจักไซ้	ชอบด้วยเหนงาม

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 52-55)

6.1.4 ใช้โคลงเพื่อเน้นการแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร

กวีมักเลือกใช้โคลงในตอนที่ต้องการเน้นย้ำการแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร เช่น รัก โศกเศร้า ว้าวุ่นใจ และโกรธแค้น เช่น ตอนพรรณนารมณ์โกรธของท้าวดาหา เมื่อได้ฟังราชทูตเมืองกะหมิงกฤษ์ทูลว่าหากไม่ยกนางบุษบาให้ก็จะต้องเกิดศึก ตอนพรรณนาความรู้สึกว้าวุ่นใจของอิเหนาหลังจากอ่านสารของท้าวกูเรปัน ตอนพรรณนาความโศกเศร้าของนางจินตะหราเมื่อรู้ว่าอิเหนาต้องไปช่วยศึกที่เมืองดาหา และตอนพรรณนาความรักและความอาลัยอาวรณ์ของอิเหนาตอนลานางจินตะหรา ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างแรกเป็นบทพรรณนารมณ์ความรู้สึกของอิเหนาหลังจากอ่านสารของท้าวกูเรปัน ซึ่งมีทั้งความว้าวุ่นกังวลใจและความฉงนใจในความงามของนางบุษบา ดังนี้

๑ ครั้นเสจรังอ่านสร้อย	สารศรี
โดยยุบลธิบัติ	ถี่ถ้อย
แจ้งอรรถชัดเคื่องทวิ	ทวันโทษ นั้นนา
คิดคำนึงค้อยค้อย	วุ่นเวในใจ
๑ บุษบาสาพิลาศเพียง	ปูนใด
จึงขจรโฉมไป	ทั่วท้าว
ต่างมาจักชิงไชย	หมายมาด นางนา
เอาชีวิตรมาล้าว	ลุ่มด้วยฤศวรร

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 44)

อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นบทพรรณนาความโศกเศร้าของนางจินตะหราเมื่อรู้ว่าอิเหนาต้องไปช่วยศึกที่เมืองดาหา ดังนี้

๑ นางพาลดลโคกคร้อย	แสนคล้าย
คือร่ำพรพรรณ	ร่ำไห้
รัฐทวยอ่อนคือวัล	ทองท่าว
เจ็บปรจากใจใหม่	หมื่นใหม่ทรงสมร

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 66)

6.1.5 ใช้ร่ายกับโคลงสลับกันในช่วงที่เป็นบทสนทนาโต้ตอบของตัวละคร

ในช่วงที่เป็นบทสนทนาโต้ตอบระหว่างตัวละคร กวีมักใช้ร่ายกับโคลงแต่งสลับกันไป ตามตัวละครที่เป็นผู้พูด โดยมีการเชื่อมสัมผัสต่อกัน ลักษณะดังกล่าวเอื้อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจการสนทนาดังกล่าวได้ง่ายขึ้น เช่น ในช่วงต้นของตอนอิเหนาลานางจินตะหรา กวีกำหนดให้คำพูดของอิเหนาเป็นร่าย ส่วนคำพูดของจินตะหราเป็นโคลงสี่สุภาพ ส่วนในช่วงท้ายของตอนที่อิเหนากลับพลอบประโลมนางจินตะหรา กวีกำหนดให้คำพูดของนางจินตะหราเป็นร่าย ส่วนคำพูดของอิเหนาเป็นโคลงสองสุภาพและร่าย ในที่นี้จะยกตัวอย่างบทสนทนาในช่วงต้นของตอนอิเหนาลานางจินตะหรามาแสดง ดังนี้

คำพูดของอิเหนาใช้ร่าย

.....	บัดนี้กรุงดาหา	มีศึกมาดุแคลน	ล่วงถึงแดนบงเบต
องค์บิดุเรศธิบัติ	มีสารศรีบอกมา	ให้พี่ยาริรร้อน	ภานิกรไปรบ
ช่วยพิภพดาหา	ครั้งพี่ยามมีไป	ภูวไนยจักเคืองขัด
เรียกจักไปบนาน	แมนเสร์จการชิงไชย	พี่บ่ได้อยู่ช้า	จักริบบาคินวัง
สมสวาดิหวงแนบเนื้อ	บให้เรือแรมรมย์	อย่าเกรียมกรมทุกเขต	บงกชเกษแก้วกาม
พวงงามขจรสิ้น	โฉมฉมชื่นชมเชื้อ	สายสมรอรระเคื้อ	อยู่เทัญงดี แม่อำ

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 58-60)

คำพูดของนางจินตะหราใช้โคลงสี่สุภาพ

๑ โอ้อังครตรงเคชล้า	ชาตรี
ไฉนบธรงปราณี	เกษเกล้า
พระจักเสด็จลี	ลาจาก ไปนา
ลค่าบาทเดียวเศร้า	อยู่ได้อาตุร
.....
๑ นางพาลดลโคศคร้อย	แสนคล้าย
ดีอรำพรรม	รำให้
รัฐทวยอ่อนคือวัล	ทองท่าว
เจบ์ปรจากใจใหม่	หมื่นใหม่ทรงสมร

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 61-66)

คำพูดของโอเหนาใช้ร่าย

๑ พระยอกรขึ้นวาง	เหนือปฤษฎางคังคัลักษณ์	ปลอบน้องรักษจใจ	กรรแสงเยเจ้าที่
อย่าไคก็พุมพาย	ใช้เรียมหมายแหงรักษ	บุญหนักนักดวงเนตร	องคอรครเรศย่าเศร้า
ขวันเข้าอย่าสงกา	โอ้วสายสวาดิเรียม	พี่รักษเทียมหญไทย
โคกาไลเยไนัก	ปลอบพลางซักสารา	จากภษาทันใด	ยื่นส่งให้เยาวมาลย์
เหนัพญาณของพี่	เจ้าจงคล้อ่านดู	ดีแลร้ายจักรู้	ถ่องแท้แก่ใจ

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 66-72)

กล่าวโดยสรุป การใช้ร่ายและโคลงในลักษณะต่าง ๆ ดังที่ได้อธิบายมาข้างต้นนี้ มีส่วนช่วยในการดำเนินเรื่อง สร้างความเข้าใจเรื่องราว และเน้นย้ำจุดสำคัญของเรื่องให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ ตอนใดที่ใช้ร่ายก็ช่วยทำให้เรื่องดำเนินไปได้อย่างกระชับรวดเร็ว ส่วนตอนใดที่ใช้โคลงซึ่งเป็นฉันทลักษณ์ที่มีลีลาโอ้อ่าสง่างาม ก็ช่วยทำให้ตอนนั้นโดดเด่นขึ้น เช่น ตอนที่เน้นอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร ตอนที่เหตุการณ์สำคัญของเรื่อง

และตอนที่เป็นคำพูดสำคัญของตัวละคร นอกจากนี้ การเลือกใช้ร่ายกับโคลงสลับกัน ในช่วงที่เป็นการสนทนาโต้ตอบก็นับว่ามีความเหมาะสม เพราะช่วยเสริมให้ผู้อ่านเข้าใจ และแยกแยะคำพูดของตัวละครได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

6.2 ศิลปะในการเล่นเสียงเล่นคำ

ลิลิตโอเหนามีการเล่นเสียงเล่นคำเพื่อสร้างความงามทางเสียงและความหมายอยู่หลายช่วง แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งลิลิตเรื่องนี้มีฝีมือทางวรรณศิลป์พอสมควร ดังนี้

6.2.1 เล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ

ลิลิตโอเหนามีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะเพื่อสร้างความไพเราะของเสียงทั้งในร่าย และในโคลง ดังนี้

เล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในร่าย เช่น “ด้วยภูบาลเคืองขัด ต่างตนตัดราญรอน” “อุ สระต้นธงฉิว ร่ายเรียงรั้วเรื่องไร” “เลิกสุเมรุหนาหนัก ปีนปักหลักท้าวโลกย” “มาขึ้นอัคร โดยด่วน รีบเท้าทวนทางทูเรศ” “จักกริกรูพหล ยกพวกพลไพร่ย” “หมู่ศขสารม้ามิ่ง ล้วน ยุดยั้งแรงรณ” “สองบุรุษตราตรวจ รุ่งรวดกวดกะเกน” “โฉมฉมชื่นชมเชื้อ” “บุญหนัก นักดวงเนตร องคอรุรคเรศอย่าเศร้า” “บันไลยหล้าล้มลับ สุยเดือนดับดวงตรวัน” “แห่ ผ่องแผ้วปรจัก รักษาตรหนักแน่นอน” “ใครรบหาเทียมเท่า ควรคู่เกล้าลึงสมร” “จแล ลับด่งเดือน อันลวงเลื่อนลับเมฆ เมื่อวิเวกวันแรม” “จักเปรมปรีเปลี่ยนปลื้ม อาไลยลิม ไหลหลง” “ร่วมครุรีเรียงรมย์ บนิมยินดี” “บิดเปือนบายบไป จักพุนไฟพิโรธ” “ใจอ่อน เอื้ออนุกุล มีการุญรักชรอบ” “อยู่ปรดาดเด็ดเดี่ยว จักแลเหลียวเหนใคร” “จักนับวัน ตราตรอม ชูบทรวงพอมโรยหรั่ง”

เล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในโคลง เช่น “สองกษัตร์หนึ่งหน้อย เท่าด้วยไยยอง” “พระธรงพงเสรจสร้อย สารา” “องคโอเหนาเยวยศ ยิ่งฟ้า” “ครั้นเสรจธรงอ่านสร้อย สารศรี” “คิดคำนึงค้อยค้อย วุ่นไว้ในใจ” “งามวิไลโยลิมเลียม ติดต้อง” “ดวงโลมลูกเรามา

หลงเล่ห์ อยู่เนา” “ดูจตั้งเดก่จิบจ้อย ห่อนรู้ความอาย” “แรกรักษพระพร้าพร้อง พาที” “ไปวายหน่วยแหงหนี่ นานเล่นห์ น่องนา” “กลีบกล่าวกลายวาจา หน่วยน่อง” “รังรด เอมโอชอ้า มฤตยฟ้า” “เพราะหลงเล่ห์ลมชาย ชมชื่น” “นงพาลดลโคกคร้อย แสน คัลย์” “เจ็บปรจากใจใหม่ หมิ่นใหม่ทรวงสมร” “ปลอบพระนุชแน่น้อย แนบเนื้อไย ขนาง” “เรียนฤพรวงแพร้งพร้อง” “จุมพิตพิศภักตรเพียง พิมจันทร อรเออย” “ถนอมพิมล มาคไล้ ลูบเล้าโลมสมร” “จงสมานสมรสสมัครด้วย เมตา” “รับบันชาใส่ช่อง เขตเกล้า สนองทูล” “ข้าบาทท่อนหมายหมาง จักมาด หมองนา”

6.2.2 เล่นเสียงสัมผัสสระ

ลิลิตโอเหนามีการเล่นเสียงสัมผัสสระเพื่อสร้างความไพเราะทั้งในรายและในโคลง เช่นกัน ดังนี้

เล่นเสียงสัมผัสสระในราย เช่น “ให้ฝันใฝ่ไหลหลง” “ปั้นปักหลักหล้าโลกย” “ขึ้นมโน ไมยโคลคลา” “ให้ข้ามบึงคม” “ท้าวจินดาอาทร” “บคิดหน้าหาหลง” “เร่งรวดกวด กะเกน” “ตรัสใช้ข้ามาเชิญ” “ข้ามโตรกเตรินเนินเขา” “เพียงรตุดูหมิ่น” “ยอมระบือภ นาม” “เคารพนบนอบเฝ้า” “ลดองคลงนั่งแนบ” “ซึ่งพี่ยาวว่าไว้” “พี่ไปไม่อยู่ซ้ำ” “โคกาลัยไยนัก” “บาราคคลาดคลาหนี” “คอยปกป้องครองกัน” “ความนี้พี่ห้ามใจ” “ตรงโคกอาตุร” “คอยหันหาผาคูกข” “พลอาษาเกล้าเกล้า” “ด้วยอาลัยในนุช” “สองกรซ่อนอกองค” “ตรงเสนหาอาลัย” “จักคืนมาธานี” “กองไฟอย่าใกล้เชื้อ”

ส่วนการเล่นเสียงสัมผัสสระในโคลง มักพบในบาทแรกและบาทสุดท้ายของโคลงสี่สุภาพ เช่น “องคโอเหนายายศ ยิ่งฟ้า” “ไปวายหน่วยแหงหนี่ นานเล่นห์ น่องนา” “นง พาลดลโคกคร้อย แสนคัลย์” “ตรงอ่านสารบานหน้า ถี่ถ้วนทุกอัน” “แจ้งอรธชัดเคื่อง ทวี ทวันโทษ นั้นนา” “ว่าองครรงภท้าว มั่นทยา” “แต่งโอมปรโลมลา เพสวาติ ไว้ฤ” “บอจคลาคคลานคร คอยขาด ใจนา” “บัดนี้มีศึกด้าว ดาหา” “ฉันใดไปคิดรู้ รัษองค์” “คำริตรีตฤกแล้ว บันชา” “สารสั่งข้ามาเฝ้า นอกนั้นยังมี” “ข้านักจักเสด็จด้าว ดาหา”

“ผินภักตรกรรแสงด้วย คังคั่นแสนทวี” “ใจจงปลงรักษด้วย ภักดี” “มาลุ่มอารมณฺ์ลลายนก่อนรู้” “ตราบตรวันจันทร์ม้วย ห่อนได้คืนหลัง”

6.2.3 ซ้ำคำ

ลิลิตอิเหนาปรากฏการซ้ำคำหลายช่วงทั้งในร้อยและโคลง ซึ่งช่วยสร้างเสียงเสนาะและย้ำเน้นความหมายของคำที่ซ้ำนั้น ดังนี้

ซ้ำคำในร้อย เช่น “ขับกันขับบมีหยุด” “ผิดจักผิดแต่สาม” “เปรมที่ปกปกเกษ” “ต่างคนต่างรีบร้อน”

ซ้ำคำในโคลง เช่น “เจ็บปรจากใจใหม่ หมื่นใหม่ทรวงสมร” “จักรักษสองเสมอเนื้อร่วมเนื้อชนนี” “ว่าพี่ไปรักษน้อง หน่ายน้องนางหนี” “เวรจําพรากให้ จําไกล” “ภักตรคือจันทร์จกเศร้า โศกเศร้าศรีหมอง”

6.2.4 เล่นคำเป็นชุด

ร้อยในเรื่องนี้มักมีการเล่นคำชุดต่างวรรคทำนองล้อกัน เช่น “ครั้งหนึ่ง-ครั้งนี้” “ทุกครั้ง-ทุกครา” “บเกรง-บย่ำ” “บวาย-บเว้น” “ท้าวท้าว-ท้าวดิน” “อย่าพาล-อย่าพ้อง” “ต่ำเนื้อ-ต่ำศักดิ์” “เหน็ด-เหนงาม” “อย่าเหน-อย่าดู” โดยมีทั้งเล่นคำส่วนหน้าวรรคและเล่นคำส่วนท้ายวรรค แต่ส่วนใหญ่เป็นการเล่นท้ายวรรค ดังตัวอย่าง

“ครั้งหนึ่งแล้วมีหน้า ครั้งนี้ซ้ำศัตรู”

“เคยมีไชยทุกครั้ง ฆ่าศึกพิงทุกครา”

“บังอาจอจจบเกรง แต่ใจเองบย่ำ”

“จักโคกabayวาย น้ำตาพายบเว้น”

“ย่อมรบือท้าวท้าว ขจรข่าวท้าวดิน”

“ใช้การตนอย่าพาล แสนสามารถอย่าพ้อง”

“ทั้งสุริยวงต่ำเนื้อ ตรกุลเชื้อต่ำศักดิ์”

“ตามแต่ใจเหนดี อายไพรีย์เหนงาม”

“เปลวอัคคิอย่าเหน เพนผีตายอย่าดู”

6.3 ศิลปะในการหลากคำ

ศิลปะการแต่งอีกประการหนึ่งทีพบในเรื่องลิลิตโอเหินา คือ การหลากคำ โดยเฉพาะคำทีหมายถึงกษัตริย์หรือผู้ปกครอง และคำทีหมายถึงผู้หญิง อันแสดงให้เห็นภูมิรู้และฝีมือการแต่งของกวี ดังนี้

ตัวอย่างการหลากคำทีหมายถึงกษัตริย์หรือผู้ปกครอง เช่น “ปิ่นพิภพ” “ภูบาล” “ภูมิ” “กษัตริ” “ธิบดินทร์” “ไทธิดราช” “บดินทร” “ภูวนานารณ” “บพิตร” “นฤบดี” “ภูวไนย” “เจ้าหล้า” “ธิดราช” “ธรรมธรรม” “ธิบตี” “สมเด็จพระปีติหราช” “ปิ่นภพนารณ” “ปิ่นเกล้า” “พระบุญเลื่อง”

ตัวอย่างการหลากคำทีหมายถึงผู้หญิง เช่น “นงคัลักษณ์” “ขวันเข้า” “พะงา” “แก้วกับตน” “องคอรรถเรศ” “มารศรี” “เยาวเรศ” “แก้วตา” “น้องรักษ” “นงคเยาว” “ดวงเนตร” “เยาวมาลย” “สมบูรณบงกชมาศ” “ดวงยี่หวา”

ในที่นี้จะยกรายบทยทีโอเหินาปลอมนางจินตะหราตอนนางมาแสดงเป็นตัวอย่าง ซึ่งมีการหลากคำทีหมายถึงผู้หญิงเป็นจำนวนมาก ดังนี้

๑ พระยอกรขึ้นวาง	เหนือปฤษฎางคังคัลักษณ์	ปลอมน้องรักษจใจ	กรรแสงเยเจ้าที
อย่าไคทีพุมฟาย	ไซเรียบหมายแห่งรักษ	บุญหนักนักดวงเนตร	องคอรรถเรศอย่าเศร้า
ขวันเข้าอย่างสงกา	ซึ่งทีย่าวาไว้	แต่เดิมได้บตีญาณ	จักเส่นหานนบหน้าย
เท่าทำลายดินฟ้า	บันไลยหล้าลุ่มลับ	สุยเดือนดับดวงตรวัน	บแผกผันจากน้อง
จักเปน์สองสู่ม้วย	ร่วมชีพด้วยพะงา	ไขว่จาจักลิม	เจ้าผู้ปล้มใจเหน
กำมเราเปน์มาราญ	ให้บันดาลคลาศแคล้ว	จากน้องแก้วกับตน	ผลเราทำมาทัน
อย่าล้าคันทีชาย	ว่าแล้งหมายแห่งหนี	มิงมารศรีอย่าเศร้า	ขวันเข้าเจ้าทีอ่า
อย่าสงกามแม่	เรียบบแปรใจตรง	สมบูรณบงกชมาศ	อย่าพุมพาศธิดา

ดับโคกานองเนตร	<u>ยาวเรศอย่าสลดใจ</u>	ที่ไปไม่อยู่ช้า	จักกลับมาสม <u>น้อง</u>
พระพร้าพร้องโลมแล้ว	แจ้งความเล่าแต่หลัง	เจ้าจงฟังพี่ว่า	แต่ผ่านฟ้าบิด <u>เรศ</u>
องค์ก่อเกษชนนี	ปีนเกล้ามี <u>कु</u> มา	มีสารมาหลายครั้ง	ที่ปิดบัง <u>นงคยาว</u>
บอกเล่า <u>น้องรัก</u> ข	ให้ตรหนักหลายครา	ขัดขันขาขึ้นแขง	บิดเป็น <u>แสง</u> บไป
ด้วย <u>อไถ</u> ใน <u>นุข</u>	<u>ดวงเนตร</u> สุด <u>แสน</u> สวาดี	เรียน <u>มือ</u> จาก <u>จพราก</u>	ไป <u>เจียร</u> จาก <u>มัน</u> ทยา
เพราะ <u>เสน่ห์</u> หา <u>พัน</u> ทวี	ถึง <u>เพียง</u> นี้ <u>หลาย</u> แล้ว	<u>ควร</u> ฤ <u>แก้ว</u> ตา <u>เรียม</u>	ยัง <u>กรม</u> เกร <u>ียม</u> เค <u>ียด</u> ช <u>ชญ</u>
บ <u>เลง</u> เห <u>น</u> ใจ <u>ที่</u>	ที่ <u>ทำ</u> ดี <u>เป็น</u> ร้าย	โอ <u>้ว</u> สา <u>ย</u> ส <u>วา</u> ดี <u>เรียม</u>	ที่ <u>รัก</u> ข <u>เทียม</u> ห <u>ฤ</u> ไทย
โค <u>ก</u> า <u>ไถ</u> ย <u>ไถ</u> น <u>ัก</u>	ปล <u>อบ</u> บ <u>ลาง</u> ช <u>ัก</u> ส <u>าร</u> า	จาก <u>ภ</u> ู <u>ษา</u> ท <u>ัน</u> ไ <u>ด</u>	ย <u>ื่น</u> ส <u>่ง</u> ให้ <u>ยาว</u> มา <u>ลย์</u>
เห <u>น</u> พ <u>ญาน</u> ของ <u>พี่</u>	เจ้า <u>ง</u> ค <u>ล</u> ้อ <u>่าน</u> ดู	ดี <u>แล</u> ร <u>้าย</u> จ <u>ัก</u> รู้	ถ <u>่อง</u> แท <u>้</u> แ <u>ก</u> ใจ <u>า</u>

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 66-72)

6.4 ศิลปะในการใช้สำนวนโวหาร

แม้ว่าเรื่องลิลิตอโศกานองเนตรมีเนื้อหาเฉพาะตอน คือ ตั้งแต่ท้าวกะหมังกุหนิงส่งราชทูตไปสู่ ขอนางบุษบาให้วิหยาสะกัจจนถึงอโศกานองเนตรทั้งสามนางเพื่อไปช่วยศึกที่เมืองดาหา แต่ก็เห็นได้ว่ากวีใช้สำนวนโวหารในการแต่งได้อย่างมีศิลปะ จากการศึกษาพบว่าลักษณะเด่น ด้านการใช้สำนวนโวหารในลิลิตเรื่องนี้มี 2 ลักษณะ ได้แก่ การใช้โวหารตามขนบการแต่ง วรรณคดีโบราณ และการใช้โวหารที่แสดงฝีมือทางวรรณศิลป์ ดังนี้

6.4.1 การใช้โวหารตามขนบการแต่งวรรณคดี

การใช้โวหารหลายช่วงในเรื่องลิลิตอโศกานองเนตรมีการสืบทอดขนบจากวรรณคดีสมัยอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากเรื่องลิลิตพระลอ แสดงให้เห็นว่า กวีมีความรอบรู้วรรณคดีโบราณ เป็นอย่างดีและน่าจะมี ความประทับใจเรื่องลิลิตพระลอเป็นพิเศษ จึงใช้เป็นต้นแบบของ โวหารหลายช่วงในเรื่องลิลิตอโศกานองเนตรนี้ ตัวอย่างการใช้โวหารตามขนบวรรณคดีไทยมี ดังต่อไปนี้

เปรียบเทียบงามสดใสของตัวละครเอกเหมือนกับความงามของดอกบัวที่เพิ่งบานใหม่ ๆ เช่น ในเรื่องลิลิตพระลอ เจ้าย่าชมความสดชื่นแจ่มใสของพระเพ็เอนพระแพงว่า “สองดูจงกชบาน ใหม่หน้า” (Lilit Phra Lo 1971, 124) หรือในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ตอนที่พระอนิรุทธประพาสาและเห็นดอกบัวบานตอนเล่นธาร ก็นึกถึงใบน้ำอึ่งดงามของชายที่มีไ้มาได้มาด้วยกัน ดังที่กล่าวว่า “ดวงมาลยจงกชเบิกบาน เบิกบานเปรมปาน ประภาคยพัคตรพิมล” (Sinlapakon 1987, 572)

ในเรื่องลิลิตอึเหนา กวีเปรียบเทียบงามสดชื่นของอึเหนาเหมือนกับดอกบัวตามขนบดังกล่าวเช่นกัน ดังนี้

๑ สุริยวงของคศิครไ้	เอารศ
องคอิเหนาเยาวยค	ยั้งฟ้า
<u>ประภาคยพางจงกช</u>	<u>ชูช่อ</u>
ธรงอ่านสารบานหน้า	ถึถ้วนทุกอ้น

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 36)

เปรียบเทียบหน้าอึ่งดงามของนางกับดวงจันทร์ บทชมโฉมตัวละครหญิงในวรรณคดีไทยมักเปรียบเทียบหน้าอึ่งดงามของนางว่างามเปล่งปลั่งเหมือนกับดวงจันทร์ เช่น ในเรื่องทวาทศมาส กวีชมความงามของใบน้ำนางอันเป็นที่รักว่า “ภักตรสุดาจรแวง หยาดหล้า” (Thawathotsamat 1962, 39) หรือในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ พระสมุทรโฆษรำพันถึงใบน้ำอึ่งดงามเหมือนดวงจันทร์ของนางพินทุมตีว่า “อ้าแม่ผู้มีหน้า คีอคคิอัน เรืองรอง” (Sinlapakon 1987, 168)

ขนบดังกล่าวพบในเรื่องลิลิตอึเหนาเช่นกัน กล่าวคือ ตอนที่อึเหนามาลานางจินตะหราเพื่อไปช่วยศึกที่เมืองดาหา อึเหนากล่าวชมความงามของใบน้ำนางว่า “ภักตรคีอจันทร” และปลอบนางว่าอย่าร้องไห้ เพราะจะทำให้ใบน้ำที่งามเสมอดวงจันทร์นั้น “โคกเศร้าครีหมอง” ดังนี้

๑ โศกาไยณเจ้า ภัคฺตรคือจันทรจักฺเศร่า โศกเศร่าศรีหมอง

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 78)

เปรียบกายที่อ่อนระทวยหรืออ่อนแรงลงของตัวละครเหมือนกับเถาว์วัลย์ เช่น ในเรื่อง ลิลิตพระลอ ตอนที่พระเพื่อนพระแพงได้ฟังข่าวความงามของพระลอ ทั้งสองนางก็ “*ระทวยดุจวัลย์ทอง ครวญไคร่ เห็นนา*” (Lilit Phra Lo 1971, 7) คือระทวยอ่อนแรงลงเหมือนดังเถาว์วัลย์ และเฝ้าแต่ปรารถนาที่จะได้เห็นพระลอ

ในเรื่องลิลิตอิเหนาพบความเปรียบดังกล่าวเช่นกัน คือ ในตอนที่อิเหนามาลานางจินตะหราเพื่อไปช่วยศึกที่เมืองดาหา กวีพรรณนาความโศกเศร่าเสียใจของนางจินตะหราว่า นาง “*ดีสุร*” ร่าไห้ และอ่อนแรงลงราวกับ “*วัลทองท่าว*” ดังนี้

๑ นางพาลดลโคกคร้อย	แสนศัลย
ดีสุรร่าพรรณม	ร่าไห้
<u>รัญทวยอ่อนคือวัล</u>	ทองท่าว
เจ็บปรจากใจใหม่	หมื่นใหม่ทรวงสมร

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 66)

เปรียบว่าเล็กน้อยเหมือนเส้น “*ไยยอง*” เช่น ในเรื่องลิลิตพระลอ ตอนที่พระลอลาพระนางบุญเหลือผู้เป็นมารดาไปเมืองสรอง พระลอลกล่าวว่าพระคุณของมารดาที่ให้กำเนิดและสอนสั่งพระลอมานั้น เกรงว่า “*เข้าไปแทนคุณไต้ เท่าเส้นไยยอง*” (Lilit Phra Lo 1971, 54) คือยังมีได้แทนคุณมารดาแม้แต่สักเล็กน้อยเท่าเส้นไย หรือในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ กวีก็กล่าวว่านางอุษานั้นเป็นธิดาที่ทำวกรุงพานผู้เป็นบิดารักทะนุถนอมมาก “*มิให้แปมรุสลิ้ง*” และ “*ลมฝนบต้ององค์ ยะไยยอง บแผ้วพาน*” (Sintlapakon 1987, 593) คือ แม้แต่ธูสิหรือลมฝนก็มีให้ต้องกายนางแม้แต่น้อย

เรื่องลิลิตอเนกาที่ปรากฏความเปรียบดังกล่าวเช่นกัน ในตอนที่ท้าวกะหมิงกุหนิงไม่ยอมฟังคำทัดทานของพระอนุชา กวีกล่าวว่าท้าวกะหมิงกุหนิง “ป่เชื้อถ้อย” ของพระอนุชาทั้งสองแม่แต่น้อย “เท่าด้วยใยยอง” ดังนี้

๑ ภูมิบ่เชื้อถ้อย สองกษัตริย์หนึ่งน้อย เท่าด้วยใยยอง

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 5)

เปรียบแสนยานุภาพของกองทัพว่ายิ่งใหญ่และมีจำนวนมากเหมือนกับคลื่นหรือกระแสน้ำในมหาสมุทร เช่น ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ กวีชมแสนยานุภาพของกองทัพพระสมุทรโฆษว่าเป็นเหมือน “รลอก” คลื่นในมหาสมุทร

๑ พระสมุทรยกพลยาดรา คือรลอกในมหา-
สมุทรเคลื่อนคลาฟอง

(Sinlapakon 1987, 137)

ลิลิตอเนกาพบความเปรียบดังกล่าวเช่นกันในตอนที่ทำวสิ่งหัดสำหรับบัญชาให้จัดทัพไปช่วยเมืองดาหา ดังนี้

..... ธก็เร่งให้ยาดราทัพ ขับกันขับบมีเหตุ ดั่งสายสมุทไหลหลัง
เบ้นแถวถั่งสั่น ดูตระตันธงอิ้ว รายเรียงริ้วเรื่องไร

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 32-33)

เปรียบว่าทุกข์ราวกับมีไฟเผาใจ เช่น ในเรื่องลิลิตพระลอ นางรื่นนางโรยกกล่าวแก่ปู่เจ้าว่า พระเพื่อนพระแพงเฝ้ารอคอยพระลอด้วยความทุกข์ “ท่านบเห็นโยยหา ออกใหม่” (Lilit Phra Lo 1971, 39) คือ เมื่อพระเพื่อนพระแพงไม่เห็นพระลอมา ในใจก็ทุกข์โยยหาจนอกใหม่ หรือในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ระหว่างที่พระสมุทรโฆษเดินป่า ได้ครวญถึงนางสุรสุดาพระชายาซึ่งมิได้มาด้วยกันว่า “ปานนี้รู้ปรอยให้ ออกอรใหม่ตนเดียวดอม” (Sinlapakon 1987, 152) คือ เวลานั้นนางคงกำลังทุกข์ร้อนใจจนอกใหม่ด้วยความคิดถึงพระสมุทรโฆษ

ในเรื่องลิลิตอโศก หลังจากที่ทำวาทกรรมว่าเมืองดาหากำลังจะเกิดศึกกับเมืองกะหมังกุหนิง ก็โกรธอโศกมากเพราะทำวาทกรรมเห็นว่าการที่อโศกไปหลงนางรักจินตะหรา และตัดรอกนางบุษบาผู้เป็นคู่หมั้นนั้น เป็นเหตุที่ทำให้เกิดศึกครั้งนี้ กวีพรรณนาความรู้สึกของทำวาทกรรมในตอนนี้อ่า กลัดกลุ้มทุกซี้ใจราวกับไฟไหม้ในอก ดังนี้

..... ทำวจินดาอาหาร อวรณ์เจ็บจาบัลย ธรรมดลคชศี
 บทาทีใดใด กลัดคอรุมใหม่ เร่าร้อนรำคาลา

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 27-28)

ใช้สำนวน “ระออก” หรือ “กระออก” หมายถึง ร้อนใจ เช่น เรื่องทวาทศมาสใช้ว่า “อาตุรกระออก รยมราศ” (Thawathotsamat 1962, 7) “อกกระอุทรวงธาร เนตรย้อย” (Thawathotsamat 1962, 40) และ “อกกระอุทรวงทน ที่ร้อน” (Thawathotsamat 1962, 44) หรือเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ใช้ว่า “กระออกอันเตรียมตรอม” (Sinlapakon 1987, 588)

ในเรื่องลิลิตอโศก กวีใช้สำนวน “ระออก” เช่นกัน ในบทที่พรรณนาความรู้สึกของนางจินตะหราหลังจากรู้ว่าอโศกต้องจากนางไปช่วยศึกที่เมืองหมันหยา ดังนี้

๑ สตรีมีแต่ได้ อับปรมาณ
 เจ็บลอุกคาล เดือดร้อน
 แม่สูญชีพสาธารณ์ ดีกว่า
 เบนับเบนคุษซ้อน อกให้ฤเสขย

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 65)

ใช้สำนวน “ต้นไม้ตายเพราะลูก” สำนวนดังกล่าวนี้น่าจะเป็นสำนวนเก่าแก่ของไทย ซึ่งมีที่มาจาก การสังเกตธรรมชาติว่า ต้นไม้บางชนิดออกผลแล้วก็รอวันตายอย่างต้นกล้วย หรือบางครั้งก็ตายเพราะถูกคนเก็บผล จึงทำให้มีการนำมาใช้เป็นสำนวน

“เปรียบกับคนที่ เป็นพ่อแม่มีความรักลูก ลูกเป็นอันตรรายไปก็ทำให้พ่อแม่เศร้าโศกเสียใจ ถึงแก่สิ้นชีวิตได้ หรือรักลูกเห็นแก่ลูกก็ยอมเสียสละอะไรต่าง ๆ แม้แต่ชีวิตเพื่อลูก” (Wichitmattra 2000, 196) สำนวนดังกล่าวนี้พบใช้ในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง เช่น ร่ายยาว มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ผลงานของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สมัยรัชกาลที่ 1 ตอนที่พระนางมัทรีตามหาพระโอรสธิดาแต่ไม่พบเนื่องจากพระเวสสันดรได้ยกให้แก่ชุกชุกไปแล้วนั้น พระนางมัทรีได้ครวญถึงลูกโดยอ้างถึงสำนวนดังกล่าวว่า “ทั้งลูกรักตั้งแก้ววาก็หายไป ออกเอยจะอยู่ไปไยให้ทนเวทนา อุปมาเสมือนหนึ่งพฤษชาติดวาลัยย่อมจะอาลัยลง เพราะลูกเป็นแท้เที่ยง” (Maha Wetsandonchadok Chabap 13 Kan 1988, 242)

ในเรื่องลิลิตอเนหา ปรากฏใช้สำนวนดังกล่าวเช่นกันในตอนที่ทำวกะหมังกุหนึ่งกล่าวแก่พระอนุชาว่า หากวิหยาสะก่าผู้เป็นโอรสไม่สมหวังในความรักรับนางบุษบา วิหยาสะก่าก็คงจะตรอมใจตาย ซึ่งหากเป็นเช่นนั้น ทำวกะหมังกุหนึ่งก็คงจะตายตามไปด้วยเพราะความรักลูก ดังนั้น ในเมื่อไม่ซำก็เร็วก็จะต้องตายอยู่แล้ว จึงขอทำศึกกับเมืองดาหาสักครั้งเพื่อว่าจะมีชัยชนะทำให้วิหยาสะก่าสมหวัง ถึงแม้ว่า “ชีวิจักม้วย” ทำวกะหมังกุหนึ่งก็พร้อม “ยอมตายด้วยสายใจ” ทำวกะหมังกุหนึ่งเปรียบความรักของตนเองที่พร้อมยอมตายเพราะลูกว่า เหมือนกับไม้ใหญ่ที่ถูกฟันตายเพราะมี “ผลดกค้อม” ดังนี้

.....	คิดสงสารนดา	มาทมั่นว่าบได้	นางเดียวใช้สมคิด
เหนชีวิตบคง	แม้ว่าปลงชีวัน	ที่จักบันไลด้วย	ลูมอดม้วยเที่ยงธรรม
เว้นแต่ปล้นกับซำ	จักรบร่ำตามบุญ	เกลือกบสลุจักได้	แม้มีไปสงคราม
ดูงามฤดี	ถึงชีวิจักม้วย	ยอมตามด้วยสายใจ	ดูจไม้ใหญ่ร้อยอ้อม
ตายเพื่อผลดกค้อม	ลูกล้างลำเอง ๆ		

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 3-4)

สำนวนดังกล่าวนี้ พบใช้ในคำพูดของทำวกะหมังกุหนึ่งที่กล่าวแก่พระอนุชาในบทละครในเรื่องอเนหาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 และบทละครในเรื่องอเนหาพระราชนิพนธ์

รัชกาลที่ 2 เช่นกัน ในฉบับรัชกาลที่ 1 ท้าวกะหมิงกุหนิงกล่าวว่า “*พื้ตั้งพฤษาพนาวัน จะอาลัยเพราะลูกดั่งกล่าวมา*” (Phutthayotfachulalok 1973, 127) ส่วนในฉบับรัชกาลที่ 2 ท้าวกะหมิงกุหนิงกล่าวว่า “*พื้ตั้งพฤษาพนาวัน จะอาลัยเพราะลูกเหมือน กล่าวมา*” (Phutthaloetlanaphalai 1971, 267) เป็นไปได้ว่าสำนวนนี้จะใช้อยู่ในเรื่องอิเหนาฉบับต่าง ๆ มาก่อนแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยา และเรื่องลิลิตอิเหนาก็ยังคงสืบทอดไว้

ใช้สำนวน “*ไม้ร้อยอ้อม*” เมื่อกล่าวถึงไม้ขนาดใหญ่ ในเรื่องลิลิตพระลอใช้สำนวน “ไม้ร้อยอ้อม” ในตอนที่พระลอเสียน้ำที่แม่น้ำกาหลง แล้วพบว่าน้ำไหลวนเป็นสีแดงเลือดอันแสดงถึงกลางร้าย กวีเปรียบเทียบทุกข์ของพระลอในตอนนั้นว่า “*ถนัดดั่งไม้ร้อยอ้อมเท่าท้าวทับทรวง*” (Lilit Phra Lo 1971, 82) คือทุกข์ใจหนักเหมือนกับมีต้นไม้ขนาดใหญ่เท่าร้อยคนโอบมาล้อมทับอก

ในเรื่องลิลิตอิเหนา ปรากฏใช้สำนวน “ไม้ร้อยอ้อม” เช่นกัน แต่ใช้ในอีกบริบทหนึ่งคือ ใช้ในตอนที่ท้าวกะหมิงกุหนิงเปรียบว่าตนเองเป็นเหมือน “*ไม้ใหญ่ร้อยอ้อม*” ที่ถูกฟันตายเพราะมี “*ผลดกค่อม*” คือ ตายเพราะความรักลูกดั่งที่ได้อธิบายแล้วในหัวข้อข้างต้นดังตัวอย่าง

..... ถึงชีวิตก็ม้วย ยอมตามด้วยสายใจ *ดูจไม้ใหญ่ร้อยอ้อม*
ตายเพื่อผลดกค่อม ลูกล้างลำเอง ๆ

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 4)

6.4.2 การใช้โวหารที่แสดงฝีมือทางวรรณศิลป์

เรื่องลิลิตอิเหนาไม่เพียงแต่ใช้โวหารตามขนบวรรณคดีไทยหลายช่วงดังที่ได้ยกตัวอย่างข้างต้นเท่านั้น แต่ยังปรากฏการใช้โวหารที่มีวรรณศิลป์โดดเด่นเฉพาะตัวอยู่หลายช่วงด้วยเช่นกัน อันเกิดจากการสรรคำและการใช้ความเปรียบที่คมคาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนอิเหนาลาซาयाทั้งสามก่อนเดินทางไปช่วยศึกที่เมืองดาหา เป็นตอนที่

ปรากฏโวหารรักและโวหารรำพันคร่ำครวญที่คมคายมีความหมายลึกซึ้งหลายบท แสดงให้เห็นว่ากวีเน้นความสำคัญของตอนนี้เป็นพิเศษ ดังจะยกตัวอย่างโวหารบางบทในตอนดังกล่าวมาแสดง ดังนี้

ตัวอย่างโวหารในบทพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกของนางจินตะหรา

๑ เทพีศรีสวัสดิ์ได้	ฟังสาร
ดูจดาบเพชรปรหาร	สวาดิม้วย
สองกรค่อนทรวงลาย	ทรวงเทวด
ผินภักตรกรรแสงด้วย	คั่งแค้นแสนทวี

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 61)

โคลงบทข้างต้นนอกจากเด่นด้านการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระดังได้กล่าวในหัวข้อข้างต้นแล้ว ยังเด่นด้านการใช้ภาษาแสดงภาพและอารมณ์ความรู้สึกของนางจินตะหราในตอนนี้อเนนามาลานางไปช่วยศึกที่เมืองดาหาด้วย กล่าวคือ กวีใช้ความเปรียบให้เข้าใจความรู้สึกของนางจินตะหราในตอนนี้อเนหาว่า ทันทิทินางได้ “ฟังสาร” ก็รู้สึกตื่นตระหนกประหนึ่งถูก “ดาบเพชร” พาดฟันให้สิ้นชีวิต จากนั้นกวีก็พรรณนาให้เห็นภาพที่นางใช้สองมือ “ค่อนทรวง” ด้วยความโศกเศร้า และซ้ำคำว่า “ทรวงลาย-ทรวงเทวด” เพื่อเน้นให้เห็นว่าจิตใจของนางนั้น ทั้ง “ลาย” คือแตกทำลาย และทุกข “เทวด” กวียังพรรณนาให้เห็นภาพต่อไปอีกว่า นาง “ผินภักตร” ร้องไห้ด้วยความ “คั่งแค้น” สรุปได้ว่า กวีใช้ทั้งถ้อยคำและความเปรียบที่ทำให้เข้าใจความรู้สึกของนางจินตะหราเมื่อรู้ข่าวอเนหากำลังจะจากนางไปเมืองดาหาว่า มีทั้งความตกใจ โศกเศร้าเสียใจ และแค้นใจระคนกัน รวมทั้งเห็นภาพปฏิกริยาของนางที่สอดคล้องกับความรู้สึกดังกล่าวด้วย

ตัวอย่างโวหารในบทรำพันคร่ำครวญของนางจินตะหรา

๑ <i>ควรฤพระเดต์ได้</i>	<i>กลางใจ</i>
<i>ไฉนมีอาลัย</i>	<i>หนึ่งน้อย</i>
<i>จักตัดเยื่อใยไป</i>	<i>เดียวเดต์ นี้น่า</i>
<i>ไปคิดคืนถึงถ้อย</i>	<i>ว่าไว้ปฏิญาณ</i>

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 63)

โคลงบทข้างต้นเป็นบทที่นางจินตะหราคร่ำครวญตัดพ้อในตอนที้อิเหนามาลานางไปช่วยศึกที่เมืองดาหา นับเป็นอีกบทหนึ่งที่ใช้ภาษาแสดงอารมณ์ความรู้สึกของนางจินตะหราได้ดี กล่าวคือ นางตัดพ้ออิเหนาว่าการที่อิเหนาจะละทิ้งนางไปในครั้งนี้ เปรียบเหมือน “*เดต์ได้ กลางใจ*” นาง” คือเหมือนกับอิเหนามาเด็ดหัวใจของนางอย่างไม่มีอาลัย นับเป็นความเปรียบสั้น ๆ แต่สื่อให้เข้าใจความเสียใจจากการถูกคนรักทำร้ายจิตใจได้อย่างลึกซึ้ง นอกจากนี้ กวียังเล่นกับคำที่หมายถึงการตัดรอนหรือตัดขาดด้วย ดังที่ใช้คำว่า “*เดต์*” “*ตัด*” และ “*เยื่อใย*” ซึ่งเป็นสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าในความรู้สึกของจินตะหรา การจากไปของอิเหนาครั้งนี้ เป็นการจากไปอย่างตัดขาดและไม่มีเยื่อใย

ตัวอย่างโวหารในบทรำพันคร่ำครวญของนางจินตะหรา

.....	<i>แมนภูมิเสด็จไป</i>	<i>ยงพิไชยดาหา</i>	<i>จักคืนมาธานี</i>
<i>นับแต่ปีเดือนวัน</i>	<i>อย่าล้าคั่นจกลับ</i>	<i>จแลลับด่งเดือน</i>	<i>อันลวงเลื่อนลับเมฆ</i>
<i>เมื่อวิเวกวันแรม</i>	<i>ท่อนกลับแจ่มจ่ารูล</i>	<i>อย่าปองปูนป่วยการ</i>

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 74-75)

ร่ายข้างต้นนี้อยู่ในตอนที้นางจินตะหราตัดพ้ออิเหนาเช่นกัน นางใช้ความเปรียบได้อย่างคมคายว่า การที่อิเหนาจะละทิ้งนางไปเมืองดาหาครั้งนี้นั้น “*อย่าล้าคั่นจกลับ*” คือไม่มีวันหวนกลับมาหานาง เปรียบเหมือนกับดวงจันทร์ในคืนเดือนแรมที่ “*ลับเมฆ*” ไป

ไม่ส่องแสง นอกจากนี้ ร่ายข้างต้นยังซ้ำคำว่า “อย่า” “กลับ” และ “ลับ” เพื่อเน้นย้ำสารสำคัญที่นางจินตะหราตัดพ้อว่า “อย่าสำคั้น” และ “อย่าปอง” ว่าโอเหนาจะ “กลับ” มาหานางอีก เพราะโอเหนาคงจะไป “ลับ” ไม่กลับมาเหมือนกับดวงจันทร์คืนแรมที่ “ลับ” เมฆไป ไม่มีทางที่จะ “กลับ” สว่างได้

ตัวอย่างโวหารชมโฉมนางบุษบา

.....	โฉมพรพาลสุดา	องค์บุษบานงคลักษณ	ลำเภาภักตรพิศวง
ดั่งเลื่อนลงจากฟ้า	งามเลิศล้ำเล่าภ	ย่อมรบือทั่วทั่ว	ขจรข่าวทั่วดิน
ดั่งจบินโบยพยอม	กลั้วกลิ่นโฉมนางฟ้า	ใครบหาเทียมเท่า	ควรคู่เกล้าคลังสมร
กฏูรจกห่าง	มีอาจร้างแรมสวาทิ	บาราศคาลาคลาหนี	จักเปรมปรึเปลี่ยนปลื้ม
อาลัยลื้มไหลหลง	พิศวาดิองควนิดา	

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 75-76)

ร่ายข้างต้นเป็นบทที่นางจินตะหราคำครวญตัดพ้อโอเหนาโดยอ้างถึงความงามของนางบุษบาว่า ความงามของนางบุษบานั้นเลิศล้ำและเลื่องลือไปทั่ว หากโอเหนาได้พบกับนางบุษบา ก็คงจะหลงรัก ยากที่จะคืนกลับมาหานางจินตะหราอีกแล้ว คำกล่าวชมโฉมนางบุษบาในร่ายนี้มีความหลากหลายและมีวรรณศิลป์ยิ่ง กล่าวคือ ชมว่านางบุษบานาง “ลำเภาภักตรพิศวง” “งามเลิศล้ำ” งามราวกับ “เลื่อนลงจากฟ้า” งามเลื่องลือไปทั่วทุกแดนดิน งามเกินกว่าจะหาใครเทียมเท่า และงามราวกับจะ “บินโบยพยอม” ไป “กลั้วกลิ่นโฉมนางฟ้า” คือ ประมวลรวมความงามของนางฟ้าทั้งหมดมารวมไว้ที่นาง นับเป็นบทที่สามารถสรรคำและใช้ความเปรียบมาชมความงามของผู้หญิงได้อย่างหลากหลายบทหนึ่ง

โวหารในบทที่นางจินตะหราให้คำมั่นสัญญากับโอเหนาว่า จะรักษานางมาหยาตรีศรีและนางสการวาทิประดุจพี่น้อง

๑ เปนหญิงยากยิ่งอ้าง	อกกัน
รักษาร่วมผิวผูกพัน	แห่งห้อง
เสมอรักษาร่วมชีวิต	คงชีพ ม้วยนา
ควรสนทนับน้อง	พี่ด้วยใจเดียว
๑ สองนางเสมอเนตรซ้าย	ขวาสงวน
ข้าบาทบังควรชวน	ชอบเชื้อ
ฤจักเกียจกลกวน	การเกียจ พระเอย
จักรักษาสองเสมอเนื้อ	ร่วมเนื้อชนนี
๑ จักบำรุงรักษาสู้	พยายาม
เหนแต่กันเปนสาม	คำเข้า
จักเปนเพื่อนปรับความ	ทุกขเทวด กัณนา
กว่าพระจักเสด็จเข้า	นิเวศคล้อยคินวัง

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 91-92)

โคลงข้างต้นเป็นบทที่นางจินตะหราวกล่าวตอบอิเหนา หลังจากอิเหนาได้ขอให้นางช่วยดูแล “บำรุงรักษา” ชายาอีกสองคนของอิเหนา คือ นางมาหารัศมีและนางสการะวาตี ในระหว่างที่อิเหนาไม่อยู่ นางจินตะหราวได้ตอบรับคำฝากฝังดังกล่าวของอิเหนาได้อย่างมีวรรณศิลป์หลายลักษณะ เช่น กล่าวตอบโดยเน้นซ้ำคำว่า “รักษ” และ “ร่วม” ได้แก่ “รักษาร่วมผิว” “รักษาร่วมชีวิต” “รักษาสองเสมอเนื้อ ร่วมเนื้อชนนี” และ “บำรุงรักษา” ซึ่งเป็นการเน้นย้ำว่านางจินตะหราวจะรักและดูแลนางทั้งสองผู้ “ร่วม” สามิเดียวกันนี้ ฉันทัน้องที่ “ร่วม” มารดาเดียวกัน และจะถือว่า “ร่วม” ชีวิตกันตลอดไป นางจินตะหราวยังกล่าวเปรียบต่อไปอีกว่า นางมาหารัศมีและนางสการะวาตีนี้ก็เปรียบเหมือน “เนตรซ้ายขวา” ที่นางจินตะหราวจะ “สงวน” ดูแลเป็นอย่างดี อันแสดงให้เห็นว่านางจินตะหราวเห็นค่าและให้ความสำคัญแก่นางทั้งสองนี้เป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ ในโคลงบทสุดท้าย

ยังซ้ำคำว่า “เปนสาม” และ “เปนเพื่อน” ซึ่งช่วยเน้นย้ำว่า นางจินตหราจะรักและปรองดองกับนางมาหยาตรีศรีและนางสการะวาตีตลอดไป และจะเป็นเหมือนเพื่อนที่คอยปรับทุกข์กันจนกว่าอเหเนาจะกลับมา การใช้ภาษาลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ ช่วยทำให้คำพูดของนางจินตหราในตอนนี้มี ความหมายที่ลึกซึ้งกินใจยิ่ง

โหมารโฉบำพันรำครวญของนางมาหยาตรีศรีและนางสการะวาตี

.....	สองกรซัดรินงพาล	ฟังภูบาลปรพาค	จักนิราศแรมสมร
ยังนครดาหา	สองสุตารัญทศ	หญไทยสลดเพียงจว้า	ตั้งใครมาพิฆาฏ
เศียรเกล้าขาดคมแวง	พระกายแขงกระด้าง	อรพางจแตก	เทวภาคย์แยกอินทรี
พระขวันหนีจากองค	สองอนงคภูลเทวศ	ชบพระเกษกับบาท	บอจากลั่นพิลาป
ยอกรทาบทุมทรวง	น้ำเนตรร่วงรลก	ตกเหนือหลังพระบาท	พุ่มฟายพาศปชารา
.....			

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 100-102)

ร่ายที่ยกมาข้างต้นเป็นบทพรรณนาภาพและอารมณ์ความรู้สึกของนางมาหยาตรีศรีและนางสการะวาตีในตอนทื่อเหเนามาลานางไปช่วยศึกที่เมืองดาหา กวีสามารถใช้คำและความเปรียบเทียบๆ เพื่อมุ่งแสดงให้เห็นภาพและความรู้สึกโศกเศร้าของนางทั้งสองได้อย่างชัดเจน เช่น มีการหลกาคำที่หมายถึงความรู้สึกโศกเศร้า ได้แก่ “รัญทศ” (รินทศ) “สลด” และ “เทวศ” ใช้คำที่พรรณนาให้เห็นภาพกิริยาโศกเศร้าและการร้องไห้ของนาง ได้แก่ “ชบพระเกษกับบาท” “ยอกรทาบทุมทรวง” “พิลาป” “น้ำเนตรร่วงรลก” “พุ่มฟายพาศปชารา” รวมทั้งใช้ความเปรียบเทียบที่ทำให้เข้าใจความรู้สึกเสียใจและเสียขวัญอย่างรุนแรงของทั้งสองนาง กล่าวคือ เมื่อนางได้ฟังว่าอเหเนาจะเดินทางไปเมืองดาหา นางก็รู้สึกราวกับว่ามีใครมาพาดพัน “เศียรเกล้าขาด” รู้สึกเหมือนอก “จะแตก” ออกเป็นเสี่ยง และร่างกาย “แขงกระด้าง” ราวกับจะ “แยก” ขาดออกจากกัน

๑ พระนุขสุดสวาดิแก้ว	กัณฑ์น เรียมเอย
ขอฝากสองนิถุมล	นึ่มเนื้อ
นางจากชนกชน	นีนารถ มานา
ไร่ยาติราศแรมเชื้อ	พี่น้องภูมิ
๑ จงสมานสมรสมีครด้วย	เมตา
แม่อยามิฉันทา	หนึ่งน้อย
ร่วมจิตรคิดกรุณา	ในพี ราแม่
เงือดงดอดอมถ้อย	อย่าให้เคื่องคาย
๑ เบาลจิตรผิดอุกพลั้ง	ฉันทไค
ยังบเดียงซาใจ	รอบรู้
อย่าพึงพิโรธไทย	ภูลโทษ
เอาแต่ตีตีบสู้	สั่งข้าถนอมสอน
๑ จงสนองครองรักษหรัวม	ใจธรรม
แนวอย่าคิดลำคั่น	อื่นอ้าง
บำรุงรักษากัน	ฉันทยาติ ราแม่
กว่าที่จักเสรมล้า	ศึกแล้วคืนสม

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 88-90)

หลังจากนางจินตะหราได้ฟังคำฝากฝังและคำสอนดังกล่าว ก็ให้คำมั่นว่าจะปฏิบัติตาม คำของอึเหนา ตั้งได้ยกตัวอย่างโวหารของนางจินตะหราไปแล้วในหัวข้อข้างต้น

6.5.2 แทรกคำสอนในตอนอึเหนาลามหายาศีและสการะวาตี

ตอนที่อึเหนามาลานางมาหายาศีและนางสการะวาตี ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับตอน ลานางจินตะหรา คือ นอกจากอึเหนาจะปลอบประโลมนางให้คลายความโศกเศร้าและให้ สัญญาว่าจะรีบกลับมาหานางทันทีหลังเสร็จศึกแล้ว ยังได้สอนหลักการปฏิบัติตนแก่

นางมาหายารัศมีและนางสการะวาตีด้วย โดยในบทที่สอนนางจินตะหรา กวีเลือกใช้โคลง ขณะที่บทที่สอนนางมาหายารัศมีและนางสการะวาตี กวีเลือกใช้ร่าย เพื่อให้มีลีลาที่แตกต่างกัน

เมื่อพิจารณาเนื้อความที่โอ้หนาสอนนางมาหายารัศมีและนางสการะวาตีแล้ว พบว่ามีลักษณะเป็นคำสอนสำหรับสอนสตรีที่สามมีภรรยาหลายคนเช่นเดียวกับที่สอนนางจินตะหราข้างต้น เช่น สอนให้ภรรยารักและดูแลกัน และสอนให้ระมัดระวังคำพูด โดยมีส่วนที่สอนเพิ่มเติมมากขึ้นกว่าที่สอนนางจินตะหราด้วย เช่น สอนให้ฝากเนื้อฝากตัวกับนางจินตะหราผู้เป็นภรรยาเอก ให้รู้จักหักห้ามใจ อย่าฟังคำพูดที่ประจบเอาใจ อย่าไวใจนางก้านัลจนเกินไป และให้มีใจเมตตากรุณานางก้านัล ดังนี้

.....	อยู่จุงดีอย่าเศร้า	ขวันเข้าที่ทั้งสอง	ค่อยปกป้องครองกัน
ดวงชีวันเสมอเนตร	อย่าหารเหตุใดใด	จงห้ามใจห้ามปาก	เอาตนฝากจินตหรา
ฟังวาจาที่ปราม	สิ่งบงามอย่าปอง	อย่าหมายหมองมลทิน	กันความนิทาโทษ
ปองปรโยชนหามผล	อย่าฟังคนพลอยพลอด	ความลับลอคให้เห็น	ความเบบอย่าปาก
อย่ามลิ้นหลากลาลว	ใช้การตนอย่าพาล	แสนสามารถอย่าพ้อง	คำบพร้องควรพราง
ก้านัลนางใช้ชิด	อย่าสนิทวางใจ	กองไฟอย่าใกล้เชื้อ	ใจอ่อนเอื้ออนุกุล
มีกรูญรักษรอบ	จงปรกอบเมตตา	แก่คณานางก้านัล	อย่าให้ขวันลักกล่าว
คำร้ายร้ายวราตี	ความนี้ที่ห้ามใจ	ขวันเข้าเอาใสใจ	ที่ไปไม่อยู่ช้า
จักพลันมาเห่นหน้า	หนุ่มเห่นหน้าवलผจงฯ		

(Inao, National Library of Thailand, black Khoi manuscript number 616, 97-100)

7. สรุปและอภิปรายผล

ลิลิตอเหเนา นับเป็นวรรณคดีไทยเรื่องหนึ่งที่มีข้อชวนพิจารณาหลายประการ ทั้งในด้านประวัติและในด้านวรรณศิลป์ ซึ่งผลการศึกษาในบทความนี้ ทำให้ได้ข้อค้นพบเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องนี้หลายประเด็น ดังต่อไปนี้

ในด้านประวัติ วรรณคดีเรื่องนี้ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง ต้นฉบับเขียนอยู่ในสมุดไทยจำนวน 1 เล่ม เป็นสมบัติเดิมของหอสมุด ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่เก็บรักษาอยู่ที่แผนกเอกสารโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ และยังมีได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ ผลการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องลิลิตอเหเนา กับบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 1 และบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 2 ทำให้สามารถตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับประวัติของวรรณคดีเรื่องนี้ได้ว่า เรื่องลิลิตอเหเนา น่าจะเป็นผลงานของกวีราชสำนักที่แต่งขึ้นในช่วงใดช่วงหนึ่งระหว่างสมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก่อนหน้าที่จะมีบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 2 โดยใช้บทละครในเรื่องอิเหนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 1 เป็นหลักในการประพันธ์ หรือมีละตินั้นก็ใช้ฉบับหลักฉบับเดียวกันกับที่บทละครในเรื่องอิเหนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 1 ใช้ เนื่องจากลิลิตอเหเนา มีรายละเอียดของเนื้อหา ตัวละคร และการใช้สำนวนโวหารสอดคล้องและคล้ายคลึงกับบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 1 อย่างเห็นได้ชัดและมากกว่าบทละครในเรื่องอิเหนาพระราชานิพนธ์รัชกาลที่ 2

เมื่อพิจารณาเรื่องลิลิตอเหเนา ในด้านศิลปะการประพันธ์ พบว่าวรรณคดีเรื่องนี้มีคุณค่าทางวรรณคดีและวรรณศิลป์หลายประการ *ประการแรก* ลิลิตอเหเนา มีคุณค่าในฐานะเป็นวรรณคดีลิลิตเรื่องแรกและเรื่องเดียวในขณะนี้ ที่นำเรื่องอิเหนามาแต่ง เพราะนอกจากเรื่องนี้แล้ว ก็ยังไม่พบหลักฐานว่าได้เคยมีการแต่งลิลิตเรื่องอิเหนามาก่อน *ประการที่สอง* ลิลิตอเหเนา มีคุณค่าในฐานะเป็นวรรณคดีลิลิตเรื่องหนึ่งที่มีวรรณศิลป์ คือ

สามารถนำเรื่องอิเหนามาถ่ายทอดเป็นลิลิตได้อย่างมีศิลปะ ทั้งการใช้ร้อยและโคลง การเล่นเสียงเล่นคำ การหลากคำ การใช้สำนวนโวหารที่มีทั้งการสืบทอดขนบและการสร้างโวหารเด่นเฉพาะตัว รวมทั้งการแทรกคำสอนสตรีเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องอย่างกลมกลืน คุณค่าทางวรรณศิลป์ของลิลิตอิเหนานี้ยังได้ช่วยสนับสนุนข้อสันนิษฐานที่ว่ากวีผู้แต่งเรื่องนี้น่าจะเป็นกวีราชสำนักด้วย เพราะแสดงให้เห็นว่ากวีมีความรอบรู้ขนบวรรณคดีโบราณเป็นอย่างดีและมีความสามารถทางวรรณศิลป์อย่างเด่นชัด *ประการที่สาม* ลิลิตอิเหนามีคุณค่าในด้านการแสดงคติคำสอน เนื่องจากการแทรกคำสอนสตรีอย่างเด่นชัดถึง 2 ตอน คือ ตอนอิเหนาลานางจินตะหรา และตอนอิเหนาลานางมาหาร์คมี และนางสการะวาตี ซึ่งเป็นตอนที่สะท้อนให้เห็นค่านิยมและทัศนคติเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมไทยสมัยก่อนได้เป็นอย่างดี *ประการสุดท้าย* ลิลิตอิเหนามีคุณค่าในฐานะเป็นเรื่องอิเหนาอีกฉบับหนึ่งที่ช่วยยืนยันให้เห็นความนิยมและความแพร่หลายของเรื่องอิเหนาในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นยุคที่สันนิษฐานว่ามีการแต่งเรื่องลิลิตอิเหนาขึ้น ทำให้เห็นว่าเรื่องอิเหนาครองใจคนไทยมาช้านาน และเป็นนิทานเรื่องหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีประเภทต่าง ๆ ของไทยตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน

รายการอ้างอิง

- Cholada Ruengruglikit ชลดา เรื่องรักซ์ลิลิต. 2010. *An Lilit Phra Lo Chabap Wikhro lae Thot Khwam* อ่านลิลิตพระลอ ฉบับวิเคราะห์และถอดความ [A handbook of Lilit Phra Lo with analysis and explanation]. (2nd rev.ed.). Bangkok: Tana Press Co., Ltd.
- Damrongrachanuphap, Somdetphrachaoborommawongthoe Kromphraya ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 1971. Kham Athibai

- Wa Duai Bot Lakhon Inao Chabap Ho Phra Samut Wachirayan คำอธิบายว่าด้วยบทละครอนิเหนาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ [An explanation of Inao published by the Wachirayan library]. In *Rueang Inao* เรื่องอิเหนา [The story of Inao], (ก)-(ซ). (11th ed.). Bangkok: Sinlapabannakhan.
- Inao* อิเหนา [Inao]. Samut Thai Dam Lek Thi 616 สมุดไทยดำ เลขที่ 616 [Black Khoi manuscript number 616]. หอสมุดแห่งชาติ, ประเทศไทย [National Library of Thailand].
- Lilit Phra Lo* ลิลิตพระลอ [Lilit Phra Lo]. 1971. (14th ed.). Bangkok: Bannakhan.
- Phutthayotfachulalok, Phrabatsomdetphra พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. 1973. *Bot Lakhon Rueang Inao* บทละครเรื่องอิเหนา [The Inao Play]. (3rd ed.). Bangkok: Khlangwitthaya.
- Phutthaloetlanaphalai, Phrabatsomdetphra พุทธเลิศล้ำเกล้า, พระบาทสมเด็จพระ. 1971. *Rueang Inao* เรื่องอิเหนา [The story of Inao]. (11th ed.). Bangkok: Sinlapabannakhan.
- Sinlapakon, Krom ศิลปากร, กรม. 1987. *Wannakam Samai Ayutthaya Lem 2* วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2 [Thai literary works of the Ayutthaya period Vol.2]. Bangkok: Office of Literature and History, Fine Arts Department.
- Thawathotsamat* ทawatสมาส [Thawathotsamat]. 1962. Bangkok: Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University.
- Maha Wetsandonchadok Chabap 13 Kan* มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ 13 กัณฑ์ [The 13 Kan of Maha VESSANTARA JATAKA]. 1988. (12th ed.). Bangkok: Khurusapha.

- Wannakhadi Chao Phraya Phra Khlang (Hon) วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
[Literary works of CHAO PHRAYA PHRA KHLANG (Hon)]. 1990. (4th ed.).
Bangkok: Khurusapha.
- Wichitmattra, Khun (Sa-nga Kanchanakhaphan) วิจิตรมาตรา, ขุน (สง่า
กาญจนาคพันธุ์). 2000. *Samnuan Thai* สำนวนไทย [Thai idioms]. (5th ed.).
Bangkok: Technology Promotion Association (Thailand-Japan).
- Uppakitsinlapasan, Phraya (Nim Kanchanachiwa) อุปกิตศิลป์สาร, พระยา (น้อม
กาญจนาชิวะ). 2001. *Lak Phasa Thai* หลักภาษาไทย [Principles of the THAI
language]. (10th ed.). Bangkok: THAI WATANA PANICH PRESS Co., Ltd.